

Kissinger
1923-1968: De idealist

Niall Ferguson

Kissinger
1923-1968: De idealist

Vertaald uit het Engels door
Het Vertaalcollectief

HOLLANDS DIEP

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te bereiken. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, kunnen zich tot de uitgever wenden.

De Nederlandse vertaling van het gedicht *Jetzt Wohin?* op p. 73 is afkomstig uit *Denk ik aan Duitsland in de nacht* van Heinrich Heine (©Bert Bakker 1988, vertaald door: Marko Fondse en Peter Verstegen)

Oorspronkelijke titel: *Kissinger, Volume 1: The Idealist, 1923-1968*

Oorspronkelijk uitgegeven door: Penguin Press, 2015

© Niall Ferguson, 2015

© Vertaling uit het Engels: Het Vertaalcollectief, 2015

© Nederlandse uitgave: Hollands Diep, Amsterdam 2015

© Omslagfoto: Everett Collection / Hollandse Hoogte

Omslagontwerp: Studio Jan de Boer, Amsterdam

Typografie: Perfect Service, Schoonhoven

Foto auteur: © Eyevine / Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 488 30145

ISBN 978 90 488 30152 (e-book)

NUR 680

www.hollandsdiep.nl

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Hollands Diep is een imprint van Overamstel uitgevers bv

OVERAMSTEL
uitgevers

www.overamstel.com

IN MEMORIAM

Gerald Harriss (1925-2014)

Karl Leyser (1920-1992)

Angus Macintyre (1935-1994)

Inhoud

Voorwoord 11

Inleiding 23

BOEK I

Hoofdstuk 1 59

Heimat

Hoofdstuk 2 87

De ontsnapping

Hoofdstuk 3 108

Fürth aan de Hudson

Hoofdstuk 4 139

Onverwachte soldaat

Hoofdstuk 5 166

De levenden en doden

Hoofdstuk 6 199

Op de ruïnes van het Reich

BOEK II

Hoofdstuk 7 239

De idealist

Hoofdstuk 8 276

Psychologische oorlogsvoering

Hoofdstuk 9 326

Doctor Kissinger

Hoofdstuk 10 367

Dr. Strangelove

Hoofdstuk 11 426

Boswash

BOEK III

Hoofdstuk 12 461

De intellectueel en de beleidsmaker

Hoofdstuk 13 506

Flexibele respons

Hoofdstuk 14 558

Zo gaan de dingen

Hoofdstuk 15 589

Crisis

BOEK IV

Hoofdstuk 16 627

De weg naar Vietnam

Hoofdstuk 17 675

De onrustige Amerikaan

Hoofdstuk 18 717

Dweilen met de kraan open

BOEK V

Hoofdstuk 19 745

Anti-Bismarck

Hoofdstuk 20 784

Wachten op Hanoi

Hoofdstuk 21 840

1968

Hoofdstuk 22 892

Een onmogelijke combinatie

Epiloog: *een Bildungsroman* 924

Dankwoord 939

Bibliografie 943

Noten 976

Index 1105

Voorwoord

Er is naar mijn mening geen betere manier om iemands leven te beschrijven dan door niet alleen de belangrijkste gebeurtenissen op volgorde met elkaar te verbinden, maar daar ook zijn privéaantekeningen, woorden en gedachten doorheen te vlechten, zodat men zich diegene levendig voor kan stellen en ‘alles na kan beleven’ in de verschillende fasen van zijn leven. (...) Ik durf te zeggen dat hij in dit werk vollediger wordt beschreven dan wie dan ook die ooit heeft geleefd. Hij zal worden gezien zoals hij was, want ik wil geen lofrede schrijven die door iedereen moet worden geprezen, maar zijn levensverhaal. (...) Elke schets moet licht én schaduw bevatten.

– Boswell, *Life of Johnson*

James Boswell begreep als geen ander dat een biograaf zijn lezers in staat moet stellen de persoon die hij beschrijft met zijn geestesoog te zien. Om dat te kunnen doen, moet hij zich in zijn ‘onderwerp’ verdiepen. Dat betekent: alles lezen wat ooit door en over hem is geschreven. Wanneer het onderwerp van zijn biografie nog leeft, moet hij hem bovendien niet slechts interviewen, maar ook écht leren kennen – op de manier waarop Boswell Johnson leerde kennen: door met hem te praten, te dineren en zelfs door samen te reizen. De uitdaging hierbij is natuurlijk hoe je dat doet zonder je zo door je onderwerp te laten beïnvloeden dat de lezer weigert te geloven dat de biografie een levensbeschrijving is in plaats van een lofrede. Boswell, die zijn bewondering voor Johnson zag toenemen, wist dat op twee manieren te bewerkstelligen: door Johnsons boerse manieren en slonzige uiterlijk expliciet te omschrijven én door zichzelf – zoals Jorge Luis Borges opmerkte – te positioneren als een nar – een aangever voor Johnsons geestigheid, een overenthousiaste

Schot tegenover een droge Engelsman.² Ik heb voor een andere aanpak gekozen.

Naast de behulpzaamheid van allen die in het dankwoord worden genoemd, had ik één noemenswaardig voordeel boven al mijn voorgangers: ik had toegang tot de privédocumenten van Henry Kissinger. Ik mocht niet alleen de documenten inzien uit de tijd dat hij in de regering zat – die zijn nu ondergebracht in de bibliotheek van het Congres – maar kreeg ook toegang tot de privédocumenten die Kissinger in 2011 aan Yale University schonk, meer dan honderd dozen met persoonlijke aantekeningen, brieven en dagboeken die dateren uit de jaren veertig van de vorige eeuw. Bovendien mocht ik het onderwerp van deze biografie langdurig en op meerdere gelegenheden interviewen.

Dit boek is niet alleen geschreven in samenwerking met Henry Kissinger, maar ook op zijn initiatief. Daarom kan ik met zekerheid voorspellen dat vijandige recensenten zullen beweren dat ik op de een of andere manier ben beïnvloed of gedwongen om een vals vleierend beeld te schetsen. Dat is niet het geval. Hoewel ik Kissingers documenten mocht inzien en hulp kreeg bij het maken van afspraken voor gesprekken met familieleden en voormalige collega's, wilde ik uitsluitend 'alles op alles zetten om op basis van diepgravend onderzoek naar documenten en andere beschikbare bewijzen [zijn] leven te beschrijven "zoals het werkelijk was"'. Deze verplichting maakte deel uit van een juridische overeenkomst die we in 2004 gezamenlijk hebben opgesteld en waarin de volgende clause is opgenomen:

Hoewel het aanzien van het werk wordt versterkt door de mate waarin de concessieverlener [d.w.z. Kissinger] zijn medewerking verleent (...) zal het des te meer worden versterkt door de onafhankelijkheid van de auteur. Derhalve wordt overeengekomen dat (...) de auteur volledige redactionele controle over het definitieve manuscript van het werk zal hebben en dat de concessieverlener niet gerechtigd is om de publicatie van het voltooid manuscript te controleren, te bewerken, aan te passen of te voorkomen.

De enige uitzondering die op verzoek van dr. Kissinger werd afgesproken, was dat ik geen gevoelige persoonlijke informatie uit zijn privédocumenten zou citeren. Ik ben blij dat hij dit recht slechts in enkele geval-

len heeft willen uitoefenen – en dan uitsluitend met betrekking tot uiterst persoonlijke en intieme familiekwesties.

Voor de totstandkoming van dit boek was iets meer dan tien jaar nodig. Ik geloof dat ik tijdens deze lange poging trouw ben geweest aan mijn beslissing om het leven van Henry Kissinger te beschrijven ‘zoals het werkelijk was’, of, zoals Ranke het ooit beschreef, *wie es eigentlich gewesen* – wat misschien beter kan worden vertaald als ‘zoals het wezenlijk was’. Ranke was van mening dat het de roeping van historici was om de historische waarheid uit documenten af te leiden – en dat niet slechts uit een handjevol papieren (het totale aantal wordt geciteerd in een populair boek over Kissinger) maar uit vele duizenden. Ik durf niet met zekerheid te zeggen hoeveel documenten mijn onderzoeksassistent Jason Rockett en ik hebben doorgenomen gedurende dit project. Ik tel daarom alleen die documenten mee die we geschikt achtten om in onze digitale database op te nemen: 8.380 documenten met in totaal 37.645 pagina’s. Deze documenten komen echter niet alleen uit Kissingers particuliere en openbare documenten. Al met al maakten we gebruik van 111 archieven verspreid over de hele wereld, variërend van belangrijke presidentiële bibliotheken tot obscure privécollecties. Alle archieven die we voor dit deel raadpleegden, worden voorafgaand aan de bibliografie vermeld. Natuurlijk stuitten we op archieven die gesloten, en documenten die vertrouwelijk bleven. Niettemin blinken de jaren zeventig van de vorige eeuw, vergeleken met de meeste perioden ervoor en erna, uit als het gaat om de overvloed aan primaire bronnen. Dit was het tijdperk van de kopieermachine en de audio-recorder. Dankzij die eerste uitvinding konden instellingen meerdere kopieën van belangrijke documenten maken, daarmee de kans vergroten dat een van die documenten in de toekomst in handen van een historicus zou vallen. De genegenheid van Nixon en Kissinger voor de tweede vinding leidde er, in combinatie met de toenemende vrijheid van informatie na het Watergateschandaal, toe dat veel gesprekken die anders de kronieken nooit zouden hebben gehaald, nu vrij voor iedereen toegankelijk zijn.

Mijn motivatie om in mijn zoektocht naar materiaal het breedste en diepst mogelijke sleepnet uit te werpen, was heel eenvoudig: ik wilde het leven van Kissinger niet slechts vanuit zijn optiek, maar vanuit meerdere gezichtspunten bezien – en niet alleen vanuit Amerikaans perspectief, maar ook door de ogen van zijn vrienden en vijanden en vanuit het stand-

punt van mensen die geen belangrijke positie innamen. Van Henry Kissinger kan met recht worden gezegd dat hij op het hoogtepunt van zijn macht de hele wereld beroerde. Zo'n leven vereist een grensoverschrijdende biografie.

Het is van meet af aan mijn bedoeling geweest om twee delen te schrijven. Dat wierp de vraag op waar ik het verhaal dan zou moeten opdelen. Uiteindelijk besloot ik om het eerste deel te eindigen met het moment nadat Richard Nixon de wereld had meegedeeld dat hij Kissinger als nationale veiligheidsadviseur zou aanstellen, maar net voordat Kissinger daadwerkelijk zijn kantoor in het souterrain van de westvleugel van het Witte Huis betrok. Er waren twee redenen voor deze keuze. Allereerst was Henry Kissinger eind 1968 vijfenveertig jaar oud. Terwijl ik dit schrijf, is hij eenennegentig. Dit eerste deel beschrijft dus min of meer de eerste helft van zijn leven. Daarnaast wilde ik een duidelijke lijn trekken tussen Kissinger als denker en Kissinger als actor. Het is waar dat Kissinger voor 1969 meer was dan slechts een geleerde. Als adviseur van presidenten en presidentskandidaten was hij in de jaren zestig direct betrokken bij het formuleren van buitenlands beleid. In 1967, zo niet eerder, had hij zich ontpopt tot een actieve betrokkene bij de diplomatieke inspanningen om onderhandelingen met de Noord-Vietnamese regering aan te gaan, met de bedoeling de Vietnamoorlog te beëindigen. Toch had hij tot dan toe geen enkele ervaring bij uitvoerende machten opgedaan. Hij was dan ook meer consultant dan een echte adviseur. Nog minder was hij een beslisser. Precies dat was voor voormalig president Dwight Eisenhower een reden om bezwaar te maken tegen zijn benoeming: 'Maar Kissinger is een professor,' riep hij uit toen hij van Nixons keuze op de hoogte werd gebracht. 'Professoren vraag je om dingen te onderzoeken, maar je geeft ze geen verantwoordelijkheid. (...) Ik zal Dick erover bellen.'³ Kissinger was inderdaad professor voor hij zijn kennis in de praktijk bracht. Het is daarom goed om hem eerst te bezien zoals hij naar mijn mening vóór 1969 was: een van de belangrijkste theoretici in buitenlands beleid die ooit door de Verenigde Staten zou worden voortgebracht. Dit deel zou ook zeker de moeite van het schrijven waard zijn geweest als Kissinger nooit in een regering had gezeten.

Boswell ontmoette Johnson voor het eerst in een boekwinkel in Londen. Dezelfde stad vormde het decor voor mijn eerste ontmoeting met

Kissinger. Ik maakte kennis met hem op een feestje dat werd georganiseerd door Conrad Black. Ik was professor in Oxford en uit pure liefde in de journalistiek verzeild geraakt. Natuurlijk voelde ik me geveleid toen de oude staatsman zijn bewondering voor mijn boek over de Eerste Wereldoorlog uitte. (Ik was overigens ook onder de indruk van de snelheid waarmee hij mij dumpte toen model Elle Macpherson de ruimte betrad.) Ik voelde me echter meer geïntimideerd dan verheugd toen Kissinger enkele maanden daarna vroeg of ik zijn biografie zou willen schrijven. Ik wist dat een andere Britse historicus dezelfde opdracht aangeboden had gekregen en had aanvaard, maar dat hij zich uit angst voor de klus uiteindelijk had teruggetrokken. Op dat moment kon ik alleen maar bezwaren tegen deze grote opdracht bedenken. Er liepen nog contracten voor andere boeken, waaronder een andere biografie, ik was geen expert op het gebied van de naoorlogse Amerikaanse buitenlandpolitiek, ik zou me moeten onderdompelen in een zee van documenten en ik zou onvermijdelijk worden neergesabeld door Christopher Hitchens en anderen. Daarom zei ik begin maart 2004, na verschillende ontmoetingen, telefoongesprekken en brieven, ‘nee’. Daarop maakte ik kennis met de diplomatie van Henry Kissinger:

Wat jammer! Ik ontving je brief terwijl ik net op zoek was naar je telefoonnummer. Ik wilde je namelijk laten weten dat ik de bestanden heb gevonden die ik verloren waande: 145 dozen uit een magazijn in Connecticut, opgeslagen door een conciërge die inmiddels is gestorven. De dozen bevatten al mijn dossiers – documenten, brieven, sporadische dagboeken, zeker tot 1955 en waarschijnlijk zelfs tot 1960, en nog twintig dozen met privécorrespondentie over mijn werk in dienst van de regering. (...)

En dat terwijl onze gesprekken me het vertrouwen hadden gegeven dat je – na mogelijk wat aarzeling – een definitieve – zo niet positieve – evaluatie zou doen.

Daar ben ik je dankbaar voor, ook al vergroot het mijn spijt.⁴

Een week later sloeg ik in Kent, Connecticut, bladzijde na bladzijde om.

Het waren de documenten die me, meer dan de auteur, overhaalden. Ik herinner me nog levendig welke documenten ik las. Een brief aan zijn ouders, gedateerd 28 juli 1948: ‘Voor mij bestaan niet slechts goed en fout,

maar vele nuances daartussenin. (...) De echte tragiek van het leven ligt niet in keuzes tussen goed en fout. Alleen de meest hardvochtige personen kiezen *bewust* voor het verkeerde.’ Een brief van McGeorge Bundy, geschreven op 17 februari 1956: ‘Ik heb vaak gedacht dat Harvard haar zonen – haar studenten – de kans geeft om te worden gevormd door dat wat ze liefhebben. Als Harvard-man heb jij ook die kans gehad. Voor haar faculteit behoudt ze echter de – gevaarlijke en misschien fatale – kans om hen te vormen door wat ze haten.’ Een brief van Fritz Kraemer, gedateerd 12 februari 1957: ‘Tot op heden waren de dingen eenvoudiger. Je hoefde alleen de heel gewone verleidingen van ambitieuzen, zoals hebzucht en academische intriges te weerstaan. *Nu* vormt je eigen karakter je valstrik. Je wordt verleid (...) door je eigen principes.’ Een dagboekantekening over de Republikeinse Nationale Conventie van 1964: ‘Toen we vertrokken, was iemand uit Goldwaters kamp de namen op een lijst aan het afvinken. Ik stond niet op de lijst. Hij kende me echter en zei: “Kissinger – denk niet dat we je naam zullen vergeten.”’ Een andere dagboekantekening over een bezoek aan Vietnam in de herfst van 1965: ‘[Clarck] Clifford vroeg me daarna hoe ik over de positie van de president dacht. Ik zei dat ik grote sympathie had voor de uitdagingen van de president, maar dat hier de toekomstige positie van de Verenigde Staten in de wereld op het spel stond. (...) Clifford vroeg me of ik dacht dat de Vietnamezen het waard waren om te worden gespaard. Ik zei dat dat niet langer de kwestie was.’ Hoe meer ik las, hoe meer ik me realiseerde dat ik geen keus had. Ik moest dit boek schrijven. Sinds mijn eerste dag in het archief van Rothschild in Londen, tien jaar geleden, ben ik niet meer zo enthousiast geweest over een verzameling documenten.

Dit boek is dan ook het product van een decennium nauwgezet archiefonderzoek. Bij het schrijven ervan heb ik trouw gehoor gegeven aan de drie stellingen van de grote geschiedenisfilosoof R.G. Collingwood:

1. Alle geschiedenis is de geschiedenis van het denken;
2. Historische kennis is de nabootsing in het hoofd van de historicus van de gedachten waarvan hij de geschiedenis bestudeert;
3. Historische kennis is de nabootsing van een vergleden gedachte die is ingekapseld in een context van hedendaagse gedachten, die deze gedachte, door hem tegen te spreken, begrenzen tot een ander niveau.⁵

Bij mijn poging om de vergleden gedachten van Kissinger en zijn tijdgenoten te reconstrueren, heb ik bijna altijd voorkeur gegeven aan documenten of audio-opnamen uit die tijd boven getuigenissen uit gesprekken die ik later voerde. Dat was niet alleen omdat documenten de gedachten van hun auteurs altijd nauwkeurig weergeven, maar ook omdat het geheugen over het algemeen bedrieglijker is dan brieven, dagboeken en memoranda.

Toch kennen de traditionele methoden van een historicus ook hun beperkingen, hoe kritisch hij als lezer ook wil zijn. Dat blijkt vooral wanneer een van de karaktertrekken van zijn onderwerp geheimzinnigheid is. Ik maak dat graag duidelijk aan de hand van een voorbeeld: Een paar weken nadat ik hoofdstuk 20 had afgerond – over Kissingers laatste vruchteloze poging om via Mai Văn Bô, de vertegenwoordiger van de Noord-Vietnamese regering in Parijs, onderhandelingen met Noord-Vietnam aan te gaan –, ging ik met de Kissingers uit eten. Het bewuste hoofdstuk was het moeilijkst van het hele boek gebleken, maar ik was van mening dat ik was geslaagd waar anderen hadden gefaald in het duiden van het geheime vredesinitiatief dat van het kabinet-Johnson de codenaam ‘Pennsylvania’ had gekregen. Ik had, dacht ik, aangetoond dat de beginnend diplomaat, ondanks zijn eerdere wetenschappelijke toespitsing op het onderwerp, vast was komen te zitten in zijn eigen wil om te onderhandelen, waardoor hij veel langer doorging dan gerechtvaardigd was. Daardoor was hij, volgens mij, in de val van Hanoi gelopen: in de hoop om Amerikaanse luchtaanvallen op de grote steden te verminderen of zelfs te doen stoppen, flirtte hij met het idee van gesprekken zonder er consequenties aan te verbinden.

Mevrouw Kissinger, die niet van plan was om met ons te dineren, veraste me door toch te komen. Ze had een vraag. Ze weifelde. ‘Waarom veronderstel je,’ vroeg ze me, ‘dat Henry *echt* al die reizen naar Parijs maakte?’

Ik had volledig gemist – omdat het nergens was gedocumenteerd – dat Kissinger in 1967 primair naar Parijs ging omdat mevrouw Kissinger dat jaar aan de Sorbonne studeerde.

Moge de geschiedenis van Kissingers relatie met zijn tweede vrouw dienen als waarschuwing voor alle biografen, maar vooral voor de biografen van Henry Kissinger. Walter Isaacson had terecht vastgesteld dat

Kissinger Nancy Maginnes voor het eerst ontmoette tijdens de Republikeinse Nationale Conventie in San Francisco, in 1964.⁶ Maar door Kissinger te duiden als een min of meer openbare ‘swinger’ in zijn periode als Nationaal veiligheidsadviseur van Nixon, ging hij ervan uit dat ze niet meer was dan Kissingers ‘laatste scharrel’. In zijn hoofdstuk over Kissingers beroemdheid beschrijft hij niet minder dan een dozijn vrouwen met wie Kissinger begin jaren zeventig uitging.⁷

Isaacson constateerde juist dat zijn collega-journalisten het verhaal hadden gemist. Nancy Maginnes werd door *The New York Times* niet genoemd tot in de krant op 28 mei 1973 – negen jaar na hun eerste ontmoeting – stond dat zij (aangeduid als ‘een regelmatige metgezel van dr. Kissinger’) het diner ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag had geregeld in de Colony Club, waarvan zij ook lid was.⁸ Toen ze vier maanden later door Kissinger in het Metropolitan Museum of Art te gast was bij een diner voor het corps diplomatique van de Verenigde Naties, deelde een woordvoerder van de minister van Buitenlandse Zaken aan de *Times* mede dat ze ‘gewoon een gast’ was, ‘geen gastvrouw’.⁹ Op 21 december 1973 ontkende een andere woordvoerder van Kissinger ‘botweg’ dat Kissinger met Nancy Maginnes wilde gaan trouwen.¹⁰ Op 3 januari 1974 weigerde Kissinger zelf ‘commentaar over mijn persoonlijke plannen’.¹¹ De volgende dag werd het stel samen gezien toen het dineerde met niemand anders dan de eigenaar van *The Washington Post*. De krant meldde daarop dat Kissinger ontkende dat ze trouwplannen hadden.¹² Ondanks het feit dat Kissinger en Maginnes daarna samen werden gezien bij een ijshockeywedstrijd en een cocktailparty met vicepresident Gerald Ford, slaagde het stel erin de media volledig te verrassen met hun trouwerij op 30 maart van dat jaar. Kissinger begaf zich direct naar de ceremonie vanaf een persconferentie waarop hij geen enkele verwijzing naar zijn privéleven maakte.¹³ Het bericht van de bruiloft werd dan ook pas een halfuur na het vertrek van het pasgetrouwde stel voor hun huwelijksreis naar Acapulco naar buiten gebracht. De *Post* meldde daarna gekwetst:

Het stel was zo op privacy belust dat de enige verslaggever die ze het ministerie [van Buitenlandse Zaken] zag verlaten, met geweld werd tegengehouden door een bewaker in uniform, zodat ze niet bij hen kon komen. Haar toegangspas voor het gebouw werd ingenomen en haar gegevens werden genoteerd voor de

pas werd teruggeven. Een assistent van Kissinger had zijn auto zo neergezet dat niemand het stel kon volgen vanuit de parkeerkelder.¹⁴

Dit gebeurde op het moment dat *The Washington Post* campagne voerde om het nog veel grotere geheim van Richard Nixons betrokkenheid bij het Watergateschandaal te onthullen!

Toch kan de geheimzinnigheid rondom Kissingers tweede huwelijk niet eenvoudigweg worden verklaard door 'de afkeer voor publiciteit van een dame van gegoede afkomst'.¹⁵ Ook Kissinger zorgde er bijna tien jaar lang voortdurend voor dat zijn relatie uitsluitend een privékwestie was. Om te kunnen begrijpen waarom hij dat deed, moet de biograaf kennis verzamelen die niet altijd in documenten is te vinden: kennis van het innerlijke, nauwelijks gedocumenteerde leven van een man in zijn rollen als zoon, broer, geliefde, echtgenoot, vader en ex. Om bovendien te kunnen begrijpen *hoe* de Kissingers hun privacy zo lang wisten te bewaren, moet de biograaf inzicht krijgen in de medeplichtigheid van de media en de politieke elite, die toen nog bestond. In werkelijkheid waren persbaronnen en parlementair verslaggevers volledig op de hoogte over Kissinger en Maginnes, al jaren voordat ze elkaar om de twee weken in New York of Washington ontmoetten. Ze kwamen echter stilzwijgend overeen hun kennis niet via de voorpagina te delen.

Geen enkele biograaf zal alles te weten komen, om de eenvoudige reden dat lang niet alles geweten kan worden. Sommige zaken blijven zelfs voor het onderwerp van een biografie onbekend. Ik heb dan ook ongetwijfeld belangrijke gebeurtenissen over het hoofd gezien, verhoudingen verkeerd geïnterpreteerd of onderschat en gedachten gemist die gewoonweg niet waren opgeschreven en die de denker van toen zijn ontglipt. Als dat zo is, kan dat echter niet worden geweten aan een gebrek aan inspanning. Ik laat het aan de lezer over om te beoordelen in hoeverre ik erin ben geslaagd om Kissingers Boswell te zijn, en in hoeverre ik die valkuil heb vermeden.

Cambridge, Massachusetts
April 2015

KISSINGER

Inleiding

Is alles wat me is overkomen uiteindelijk geen samenloop van toevalligheden? Man, man, ik was eerst een heel onbekende professor. Hoe had ik tegen mezelf moeten zeggen: ‘Nu ga ik de dingen zo aanpakken dat ik internationaal beroemd word’? Dat zou pure dwaasheid zijn geweest. (...) Misschien zegt iemand dat het gebeurd is omdat het moest gebeuren. Dat zegt men altijd wanneer de dingen zijn gebeurd. Niemand heeft het ooit over dingen die niet gebeuren – er is nooit geschiedenis geschreven door de dingen die nooit zijn gebeurd.

– Henry Kissinger tegen Oriana Fallaci op 4 november 1972¹

I

Geen enkele moderne staatsman, en zeker geen Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, is zo vereerd en daarna verguisd als Henry Kissinger.

Toen de Italiaanse journaliste Oriana Fallaci hem in november 1972 interviewde, had Kissinger het toppunt van zijn roem nog niet bereikt. Een paar jaar later schreef Fallaci, terugkijkend op de ontmoeting, een sarcastische parodie op de voorpagina's van de tijdschriften die op dat moment werden uitgebracht.

Deze te beroemde, te belangrijke, te gelukkige man, die ‘Superman’, ‘Superstar’, ‘Superkraut’ wordt genoemd en die paradoxale bondgenootschappen smeedt, onmogelijke overeenkomsten weet te sluiten en de wereld zijn adem laat inhouden alsof het zijn studenten aan Harvard zijn. Deze ongelooflijke, onverklaarbare, onuitstaanbare persoon, die Mao Zedong ontmoet wanneer

hem dat uitkomt, het Kremlin betreedt wanneer hij daar zin in heeft, de president van de Verenigde Staten wakker maakt en zijn slaapkamer binnenloopt wanneer hij denkt dat het moet. Deze absurde persoonlijkheid met hoornen bril, naast wie James Bond een smaakloze creatie wordt. Hij schiet niet, gebruikt zijn vuisten niet en springt niet over racende auto's, zoals James Bond, maar hij adviseert over oorlogen, beëindigt oorlogen, doet alsof hij onze lotsbestemming verandert – en doet dat ook.²

Kissinger verscheen in juni 1974 ook daadwerkelijk als Superman op de omslag van *Newsweek*, getekend met maillot en cape, en aangeduid als 'Super K'. Hij had al verschillende keren de omslag van *Newsweek* gehaald, afwisselend afgebeeld als 'De man in de kelder van het Witte Huis', als 'De geheim agent van Nixon' en als een Amerikaanse Gulliver, omsingeld door Lilliputters in 'Een wereld vol wee'. *TIME magazine* was nóg meer in de ban van Kissinger. In de periode waarin hij minister van Buitenlandse Zaken was, verscheen hij niet minder dan vijftien keer op de cover, en het magazine omschreef hem eens als 's werelds onmisbare man'.³

Natuurlijk bevatten alle omschrijvingen een zekere humor. Al aan het einde van 1972 deed een grap de ronde over Kissingers invloed: 'Wat denk je dat er gebeurt als Kissinger sterft? Dan wordt Richard Nixon president van de Verenigde Staten!'⁴ Korte tijd was het samengestelde woord 'Nixinger' in zwang, dat zijn gelijkheid met de president impliceerde. In 1972 figureerde Kissinger als superheld op de omslag van Charles Ashmans *Kissinger: The Adventures of Super-Kraut* – slordig gekleed en met veelbetekenende lippenstift op zijn wang.

Toch was Kissinger écht populair. In hetzelfde jaar verscheen hij voor de eerste keer in Gallups 'Most Admired Man Index'. Hij veroverde direct de vierde plaats. Het jaar erop klom hij op tot nummer één. In mei van dat jaar zei 78 procent van de Amerikanen Kissinger te kunnen herkennen – een percentage dat alleen wordt geëvenaard door presidenten, presidentskandidaten en de grootste sport- en filmhelden.⁵ Midden 1974 werd zijn beleid volgens de peiling van Harris door 85 procent van de respondenten gesteund – een indrukwekkende prestatie.

Vroeger of later worden alle ministers van Buitenlandse Zaken geïnterviewd door Charlie Rose, maar alleen Henry Kissinger was bijna veertig keer te gast in Roses show – om het maar niet te hebben over zijn gastop-

tredens in de soapopera *Dynasty*⁶ en in *The Colbert Report*. Alle ministers van Buitenlandse Zaken vallen ten prooi aan karikaturen in dagbladen, maar alleen van Kissinger werden geanimeerde cartoons gemaakt: hij figureerde in *Freakazoid*,⁷ *The Simpsons*⁸ en *Family Guy*.⁹

Niettemin was Kissinger zich er in 1972 maar al te goed van bewust dat dit soort beroemdheid gemakkelijk kan omslaan in beruchtheid. ‘De gevolgen van wat ik doe, ik bedoel de publieke opinie, hebben me nooit gestoord,’ verzekerde hij Oriana Fallaci.

Ik vraag er niet om om populair te worden en zoek er ook niet naar – integendeel. Als je het echt wilt weten, populariteit kan me niets schelen. Ik ben helemaal niet bang om mijn publiek kwijt te raken. Ik kan mezelf toestaan om te zeggen wat ik denk. (...) Als ik mezelf zou storen aan de reacties van het publiek, als ik alleen maar berekenend zou handelen, zou ik niets bereiken. (...) Ik zeg niet dat het altijd maar zo door moet gaan. Sterker nog, het kan net zo snel weer verdwijnen als het kwam.¹⁰

Dat had hij goed ingeschat.

Roem heeft twee zijden: wie beroemd wordt, wordt ook bespot. In 1971 parodieerde Woody Allen Kissinger in een halfuur durende ‘mockumentary’ voor PBS met de titel *Men of Crisis: The Harvey Wallinger Story*. De film, razendsnel geschreven en gefilmd nadat Allen *Everything You Always Wanted to Know About Sex *But Were Afraid to Ask* had afgerond, werd in februari 1972 uitgezonden en vervolgens bijna direct om politieke redenen uit de lucht gehaald.¹¹ Zender PBS beweerde dat de film niet in een verkiezingsjaar kon worden getoond zonder dat andere kandidaten gelijke zendtijd werd geboden. In werkelijkheid kon de door de overheid gefinancierde omroep Woody Allen er niet van weerhouden zeer scherpe opmerkingen over onder andere Pat Nixon te maken, maar wilde ze zich niet de woede van het Witte Huis op de hals halen.¹² Typerend voor de film is de scène waarin Wallinger, gespeeld door Allen, telefonisch opdracht geeft voor ‘een gerechtelijk bevel tegen de *Times*. Het is een New Yorkse, Joods-communistische, linkse krant. En dan hebben we het alleen nog maar over de sportbijlage.’ In een andere scène wordt Wallinger gevraagd te reageren op de (authentieke) verklaring van president Nixon dat ‘we de oorlog [in Vietnam] zullen beëindigen en vrede zullen winnen’. ‘Wat

Nixon bedoelt,’ mompelde Allen, ‘is dat het, eh, belangrijk is om de oorlog te winnen en om daarbij vrede te winnen. Of dat we in het ergste geval de oorlog verliezen en vrede verliezen. Of dat we, eh, ten minste een deel van de vrede winnen of misschien twee vredes winnen, of een paar vredes verliezen maar een stukje van de oorlog winnen. Het alternatief is dat we een stukje van de oorlog winnen of een stukje van Nixon verliezen.’

Interviewer: Er wordt in Washington veel beweerd dat u een extreem actief sociaal leven hebt.

Wallinger: Dat is, denk ik, flink overdreven. Ik (...) ik (...) hou van aantrekkelijke vrouwen, ik hou van seks, maar, eh, het moet wel Amerikaanse seks zijn. Ik hou niet van on-Amerikaanse seks.

Interviewer: Wat verstaat u dan onder Amerikaanse seks?

Wallinger: Als je je ervoor schaamt, is het Amerikaans. Dat is, eh, belangrijk, weet u. Dat je je schuldig voelt (...) en schaamt. Ik denk dat seks zonder schuld slecht is omdat het dan bijna fijn wordt.¹³

In reactie op het bezwaar van de directie van PBS dat de film niet in de smaak was gevallen, schimpte Allen: ‘Het is moeilijk om iets te zeggen over de regering wat niet slecht in de smaak zou vallen.’¹⁴

Grappen over het kabinet-Nixon waren al lang voor de val van de president gemeengoed onder de komieken in Manhattan. Kissinger, na Nixon de belangrijkste persoon in de regering, was dus ook na Nixon het belangrijkste doelwit – in welk medium dan ook. De liedjes van de satirische songwriter Tom Lehrer zijn inmiddels grotendeels vergeten, maar dat kan niet gezegd worden over zijn opmerking dat ‘politieke satire in onbruik raakte toen Henry Kissinger de Nobelprijs voor de Vrede kreeg’.¹⁵ Eerder had de Franse singer-songwriter Henri Salvador al het irritant catchy liedje ‘Kissinger, Le Duc Tho’ geschreven uit protest tegen de trage voortgang in de onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en Noord-Vietnam. Cartoonist David Levine lanceerde misschien wel de wreedste van alle geïllustreerde aanvallen op Kissinger. Hij tekende meer dan een dozijn cartoons, waarvan er twee zelfs door het links-liberale *New York Review of Books* werden geweigerd omdat ze te flagrant waren. De ene cartoon toonde een naakte Kissinger, zijn rug vol macabere tatoeages, de andere toonde Kissinger onder een laken met de kleuren van de Ameri-

kaanse vlag terwijl hij vrolijk een naakte dame met een hoofd in de vorm van een wereldbol verwende. Ondanks protesten van zijn medewerkers publiceerde Victor Navasky deze laatste karikatuur in *The Nation*.¹⁶

Het lijkt alsof Henry Kissingers persoonlijkheid – alleen zijn naam al – een zenuwpijn in het collectieve geheugen van een generatie opriep. In Joseph Hellers roman *Good as Gold*, uitgegeven in 1979, werkt de hoofdpersoon, een professor Engelse literatuur van middelbare leeftijd met de naam Bruce Gold, aan een boek over niemand anders dan:

Kissinger.

Hoe beminde en haatte Gold die sissende naam.

Zelfs los van zijn immense jaloezie haatte hij Henry Kissinger al vanaf het moment dat hij een publiek figuur werd. En nog steeds haatte hij hem.¹⁷

Hoe onbeduidend ook, het liedje dat Eric Idle schreef voor Monty Python toont aan dat de zenuwpijn zich uitstrekte tot aan de andere zijde van de oceaan:

Henry Kissinger,
How I'm missing yer,
You're the Doctor of my dreams.
With your crinkly hair,
And your glassy stare,
And your Machiavellian schemes.¹⁸

Het beeld van Idle en Ronnie Wood van The Rolling Stones die in Madison Square Garden na een gevecht van Mohammed Ali 'gekke bekken' achter Kissingers rug trekken, vertolkt een tijdperk. Zodra Kissinger was vertrokken, zakten de twee Engelse artiesten 'als een huilende massa ineen'.¹⁹

II

Sommige mensen lachten om Kissinger. Anderen bevroren. Fallaci omschreef hem als 'een paling, gladder dan ijs'. 'Man, wat een ijzige kerel!'

Hij had tijdens het hele interview geen uitdrukking getoond, maar hard en ironisch gekeken. Zijn trieste, monotone, onveranderlijke stem was geen enkele keer veranderd. De naald van de taperecorder slaat uit wanneer een woord een toontje hoger of lager wordt uitgesproken. Als hij zweeg, zweeg alles en ik moest meer dan eens controleren of het apparaat wel werkte. Ken je dat obsessieve, kletterende geluid van regen op het dak? Zo is zijn stem. En feitelijk zijn zijn gedachten niet anders.

Wie in het rijk van de journalistiek op zoek gaat naar informatie over Henry Kissinger, zal deze hysterische toon vaak tegenkomen. Hij was, vervolgt Fallaci, ‘de schuldigste vertegenwoordiger van het soort macht waarover Bertrand Russell spreekt: als hij zegt “sterf”, sterven we. Als hij zegt “leef”, leven we.’ Hij baseerde ‘zijn acties op geheimhouding, op absolutisme en op de onwetendheid van mensen die nog niet doorhadden dat ze ook rechten hebben.’²⁰

Soms gaat de hysterie over in regelrechte krankzinnigheid. Veel websites die zich bezighouden met het ontrafelen van de snode activiteiten van de Bilderberggroep, de Raad voor Buitenlandse Zaken en de Trilaterale commissie – organisaties die door de ‘Illuminati’ zouden zijn opgericht om hun kwaadaardige plannen voor ‘een nieuwe wereldorde’ te realiseren – uiten de wildste verdachtmakingen over Kissinger.²¹ Dergelijke beweringen zijn er in ten minste vier varianten: afkomstig van anglofoben, paranoïde anticomunisten, gestoorde fantasten en linkse populistten.

De anglofobe versie komt voort uit het werk van historicus Carroll Quigley van Georgetown University. Hij kwam een Brits complot tegen Amerika op het spoor dat terugvoerde tot Cecil Rhodes en Alfred Milder. De belangrijkste samenzweerders waren volgens hem J.P. Morgan, de Raad voor Buitenlandse Zaken en het magazine *The New Republic*.²² Volgens de voormalige trotskistische Lyndon LaRouche was ook ‘Sir’ Henry Kissinger al die tijd een ‘Britse invloedrijke agent’. Het bewijs: zijn onderscheiding tot ridder en zijn toespraak in 1982 in Chatham House.²³ LaRouches medestanders hebben ook William Yandell Elliott, Kissingers mentor aan Harvard, beschuldigd van deelname aan ‘een netwerk van onbekeerbare Confederates die de Britse burgeroorlog tegen de Verenigde Staten op een culturele wijze en met andere middelen voortzetten’. Het

doel was ‘het bewerkstelligen van (...) een nieuw “donker tijdperk” met een wereldwijd middeleeuws leenstelsel, gebouwd op de resten van de Verenigde Staten en van alle andere naties die zich inzetten om zichzelf te vestigen op elke afgeleide van Amerikaanse principes’. Dit netwerk bestond verder uit de Ku Klux Klan, de Tennessee Templars, de Ronde Tafel, het koninklijk instituut voor internationale betrekkingen (Chatham House) en het Harvard International Seminar, dat onder leiding van Kissinger stond.²⁴

Een veel ergere, maar evenzeer ongefundeerde beschuldiging was dat Kissinger een spion voor de Sovjet-Unie was. Volgens Gary Allen, lid van de John Birch Society en tekstschrijver voor segregationist George Wallace, was Kissinger niet alleen ‘een agent voor de machtigste combinatie van macht, geld en invloed in de Amerikaanse politiek, “het huis van Rockefeller”’, maar was hij ook een communist die voor de KGB onder codenaam ‘Bor’ werkte. Nadat hij zich op een slinkse wijze het Witte Huis in had weten te werken, zou hij een ‘samenzweerderige campagne’ hebben gevoerd ‘om de geheime unilaterale strategische ontwapening van de Verenigde Staten te bewerkstelligen *door de Vietnamoorlog te verlengen*’.²⁵ Soortgelijke aantijgingen werden geuit in het onsamenvhangende boek *Kissinger on the Couch* dat in 1975 verscheen van de hand van de ultraconservatieve antifeminist Phyllis Schlafly en de gepensioneerde admiraal Chester Ward. In het boek betichten de auteurs Kissinger ervan dat hij ‘de hele bevolking van de Verenigde Staten als gijzelaars aan het Kremlin uitleverde’.²⁶ De bizarre claim dat de Russen Kissinger na de oorlog in Duitsland hadden gerekruteerd dateert uit 1976. In dat jaar verscheen een artikel van Alan Stang in het uiterst rechtste tijdschrift *American Opinion*, waarin Stang de Poolse overloper Michael Goleniewski citeerde dat Kissinger had gewerkt voor een Russisch contraspionagenetwerk met de codenaam ‘ODRA’. Goleniewski’s bewijs was overtuigend en goed genoeg om ten minste zes ‘mollen’ te onthullen die namens de Sovjet-Unie de westerse inlichtingendiensten waren binnengedrongen. Een van hen was de Britse verrader George Blake, die was overgelopen toen hij in de Koreaoorlog gevangen werd genomen. Zijn activiteiten kostten minimaal veertig agenten van M16 het leven. De beschuldigingen tegen ‘Bor’ werden echter nooit onderbouwd en Goleniewski’s latere bewering dat hij tsaar Aleksej Nikolajevitsj – de zoon van Nicholas II en erfgenaam

van de Russische troon – was, berokkende zijn geloofwaardigheid onder mensen met gezond verstand onherstelbare schade.

De doorgewinterde fantasten pretenderen niet eens over bewijslast te beschikken. In de bestseller *Rule by Secrecy* brengt de Texaanse journalist Jim Marrs Kissinger in verband met een geheel ingebeelde samenzwering waarbij de Raad voor Buitenlandse Zaken, de Trilaterale commissie en de Vrijmetselaars betrokken zouden zijn.²⁷ Wesman Todd Shaw noemt Kissinger op een soortgelijke wijze ‘de hoofdarchitect van de Nieuwe Wereldorde (...) een van de slechtste personen die nog leeft en die ooit heeft geleefd’.²⁸ Len Horowitz beweert dat Kissinger deel uitmaakt van een wereldwijde samenzwering van farmaceutische bedrijven die moedwillig hiv verspreiden. Hij baseert zich daarbij op een alfanumerieke analyse van Kissingers naam die, zoals we vernamen, ‘uitkomt op 666’.²⁹ Volgens Alan Watt lag Kissingers motief voor zijn ‘aidsproject’ in het oplossen van het overbevolkingsprobleem. Watt geeft Kissinger bovendien de schuld van het toenemende moslimfundamentalisme.³⁰ Een duidelijk losgeslagen dame, die schrijft onder de naam ‘Brice Taylor’, houdt vol dat Kissinger haar in haar jeugd heeft veranderd in een ‘slaaf van wie de hersenen worden aangestuurd’, die regelmatig haar lettercornflakes in omgekeerde volgorde moest opeten en die werd meegenomen naar de attractie ‘It’s a Small World’ in Disneyland.³¹ De grootste gek van allemaal is echter David Icke, wiens ‘Lijst met satanisten’ niet alleen Kissinger bevat, maar ook leden van de families Astor, Bush, Clinton, DuPont, Habsburg, Kennedy, Rockefeller en Rothschild, en de gehele Britse koninklijke familie en niet te vergeten Tony Blair, Winston Churchill, Adolf Hitler, Michail Gorbatsjov en Jozef Stalin. (Ook komiek Bob Hope staat op de lijst.) Volgens Icke is Kissinger ‘een van de belangrijkste geniën achter de agenda van de illuminatie’. Hij is niet alleen ‘satanist, beheersers van andermans brein, kinderfolteraar en aanstichter van oorlogen vol massamoord en vernietiging’, maar ook ‘iemand die letterlijk van vorm verandert’, vol ‘reptielenbloed’. Icke voegt daar behulpzaam aan toe dat hij met satanisten ‘natuurlijk mensen bedoelt die betrokken zijn bij mensenoffers’.³²

Niemand die bij zijn volle verstand is, neemt zulke nonsens serieus. Dat kan echter niet worden gezegd voor de beschuldigingen die afkomstig zijn van complotdenkers uit linkse hoek, die veel invloedrijker zijn. In zijn boek *People’s History of the United States* beweert Howard Zinn

dat het beleid van Kissinger in Chili was bedoeld om ten minste deels de economische belangen van International Telephone en Telegraph (een Amerikaanse multinational die specialistische componenten voor verschillende sectoren produceert – PB) te dienen.³³ Dergelijke tirades worden in plaats van met bewijs gestaafd met gratuite beledigingen. Volgens Zinn gaf Kissinger ‘zichzelf gemakkelijk over aan de prinsen van oorlog en vernietiging’.³⁴ In hun boek *Untold History of the United States* noemen filmregisseur Oliver Stone en Peter Kuznick Kissinger regelmatig een ‘psychopaat’, daarbij Nixon citerend.³⁵ Hunter S. Thompson, dé personificatie van gonzojournalistiek (een journalistieke stijl waarbij de journalist zelf een situatie doet ontstaan en daarna de reacties van anderen vastlegt – PB) noemde hem ‘een gladde kleine duivel, een topklasse hoer met een flink Duits accent en een zeer goed oog voor zwakke plekken in de top van de machtspyramide’. Voor de volledigheid voegde hij daar nog de kwalificatie ‘pervers’ aan toe.³⁶ Een website die zich links van het midden positioneert, beschuldigde Kissinger er onlangs van dat hij op de een of andere manier betrokken zou zijn bij de antraxaanvallen in september 2001, toen antraxsporen die naar verschillende media en Senaatkantoren werden verstuurd vijf dodelijke slachtoffers maakten.³⁷ Als het gaat om wetenschap leveren de complotdenkers een net zo waardevolle bijdrage aan historische kennis als de makers van de tekenfilmserie *The Venture Bros.*, waarin ‘een mysterieuze figuur’ voorkomt, ‘in een zwart uniform, vergezeld door een dokterstas die hij hartelijk zijn “magische moordtas” noemt (...) Dr. Henry Killinger’.

III

Op het eerste gezicht roept al deze wrede en bittere kritiek vragen op. Henry Kissinger was van 20 januari 1969 tot 3 november 1975 assistent van de president bij kwesties op het gebied van de nationale veiligheid. In de eerste jaren diende hij Richard Nixon, daarna Gerald Ford. Van 22 september 1973 tot 20 januari 1977 was hij minister van Buitenlandse Zaken – de eerste persoon van buitenlandse afkomst die, na de president en vicepresident, de machtigste man van de Verenigde Staten was. Zijn invloed op het Amerikaanse buitenlandse beleid was bovendien niet be-

perkt tot die jaren. Voor 1969 had Kissinger al belangrijke rollen gehad als consultant en onofficieel gezant van John F. Kennedy en Lyndon B. Johnson. Onder Ronald Reagan was hij voorzitter van de National Bipartisan Commission on Central America, die van 1983 tot 1985 zetel hield. Van 1984 tot 1990 was hij lid van de adviesraad voor buitenlandse inlichtingen van de president. Ook was hij lid van de commissie voor een integrale langetermijnstrategie (van 1986 tot 1988) en van de beleidsraad voor defensie (van 2001 tot heden). In 1973 kende het Noorse Nobelcomité Kissinger en Le Duc Tho gezamenlijk de Nobelprijs voor de Vrede toe voor hun aanhoudende onderhandelingen die uiteindelijk leidden tot de Parijse vredesakkoorden. Vier jaar later ontving Kissinger de presidentiële ‘Medal of Freedom’, in 1986 gevolgd door de ‘Medal of Liberty’. In 1995 werd hij riddercommandeur in de orde van St. Michael en St. George.

Het kan niet worden gezegd dat deze functies en versierselen geheel onverdiend waren. Kissinger was, om alleen zijn meest in het oog springende prestaties te noemen, verantwoordelijk voor de onderhandelingen met de Sovjet-Unie die uiteindelijk leidden tot het eerste Strategic Arms Limitation Treaty (SALT I) en tot het ABM-verdrag – het verdrag inzake antiballistische raketten. Tijdens zijn periode als minister ratificeerden de Verenigde Staten het non-proliferatieverdrag, het internationale verdrag dat moest leiden tot uitbanning van biologische wapens, en het definitieve Helsinki-akkoord. Artikel x van het Helsinki-akkoord verplichtte de ondertekenaars aan weerszijden van het IJzeren Gordijn – al was Kissinger het er niet mee eens – tot het ‘respecteren van de mensenrechten en fundamentele vrijheden, waaronder de vrijheid van gedachte, geweten, godsdienst of overtuiging, voor iedereen, zonder onderscheid in ras, geslacht, taal of godsdienst’. Het was Kissinger die met Zhou Enlai diplomatieke gesprekken aanging tussen de Verenigde Staten en Volksrepubliek China, een gebeurtenis die kan worden gezien als een van de keerpunten in de Koude Oorlog. Het was wederom Kissinger die het einde van de Jom Kippoeroorlog tussen de Arabische staten en Israël arrangeerde en wiens reisdiplomatie de weg baande voor de Camp Davidakkoorden.

Hoe moeten we de diepgewortelde vijandschap tegen Henry Kissinger dan duiden? In zijn boek *The Trial of Henry Kissinger* ging de Britse journalist Christopher Hitchens de grenzen van realistische kritiek wel erg ver te buiten toen hij Kissinger beschuldigde van ‘oorlogsmisdaden

en misdrijven tegen de menselijkheid in Indochina, Chili, Argentinië, Cyprus, Oost-Timor en verschillende andere plaatsen' – Hitchens beschreef overigens maar één andere plaats: Bangladesh – en toen hij Kissinger ervan betichtte dat hij 'opdracht en goedkeuring heeft gegeven voor de vernietiging van burgerbevolking, voor de sluipmoord op onwelgevallige politici en voor de ontvoering en verdwijning van soldaten en journalisten en geestelijken die hem in de weg stonden'.³⁸ Genocide, massamoord, sluipmoord en moord: de aanklacht bevat ze allemaal.

Hitchens was een getalenteerd polemist, maar zijn competenties als historicus lijden meer twijfel. Toch bestaan voor alle zaken die hij noemde grondiger onderzochte studies, die vergelijkbaar zouden zijn met zijn werk als ze niet zo bombastisch waren geschreven: William Shawcross' onderzoek naar de 'ramp' en 'misdaden' in Cambodja,³⁹ Gary Bass' werk over het bloedbad in Bangladesh,⁴⁰ het verslag van José Ramos-Horta over Oost-Timor,⁴¹ de studies van Jonathan Haslam en Peter Kornbluh naar Chili⁴² en niet te vergeten het werk van Noam Chomsky over de gemiste kans voor vrede in het Midden-Oosten in 1970 en 1971.⁴³ De pogingen van verschillende rechters en advocaten in Argentinië, Chili, Frankrijk en Spanje om Kissinger te dwingen om ten minste bewijs te leveren in zaken rondom Operatie Condor, de geheime campagne van zes Latijns-Amerikaanse regeringen om linkse activisten te laten 'verdwijnen' hebben de beschuldigingen over misdadigheid bovendien geloofwaardiger gemaakt. Het is, zo bezien, niet verrassend dat veel journalisten Henry Kissinger nu vrijelijk aanduiden als 'massamoordenaar', 'moordenaar' en 'monster'.

Dit deel gaat over de eerste helft van Kissingers leven en eindigt bij het moment waarop hij in 1969 het Witte Huis binnentrad om Richard Nixon te dienen als Nationaal veiligheidsadviseur. De bovenstaande kwesties worden dan ook niet in dit boek besproken. Het gaat in dit deel wél over het buitenlandse beleid van Nixons vier voorgangers. Zoals zal blijken, kunnen al deze regeringen net zo gemakkelijk worden beschuldigd van oorlogsmisdaden en van misdrijven tegen de menselijkheid. Er bestaat geen twijfel dat de Central Intelligence Agency, om maar een voorbeeld te noemen, een direct aandeel had in de coup tegen de verkozen regering van Jacobo Árbenz in Guatemala in 1954. De CIA speelde bovendien een actieve rol bij de daaropvolgende geweldscampagne tegen linksgeoriën-

teerde groepen in dat land. Daarbij vielen bijna honderd keer zoveel doden – circa 200.000 – als er vanaf 1973 inwoners van Chili verdwenen – 2279. Toch zal elke zoektocht in bibliotheken naar *De berechting van John Foster Dulles* tevergeefs zijn. Volgens een onderzoek van het Brookings Institution hebben de Verenigde Staten drie keer zoveel militaire acties of dreigingen voor militaire acties gebruikt in de periode van Kennedy als in de periode van Kissinger.⁴⁴ De interventies varieerden van een vruchteloze invasie in Cuba tot een bloedige staatsgreep in Zuid-Vietnam. Toch heeft geen enkele polemist zich ingezet om Dean Rusk als oorlogsmisdadiger te laten berechten.

Een soortgelijk argument kan worden gebruikt voor de Amerikaanse regeringen van na 1976. Vijfentwintig jaar nadat *Sideshow* het licht zag, betoogde William Shawcross: 'De vs hadden na 9/11 geen opties anders dan Saddam [Hoessein] omverwerpen, omdat hij de wereld jarenlang had getart en als enige nationale leider die genadeloze aanval had geroemd.'⁴⁵ In een artikel in *The New York Times* schreef Shawcross samen met Kissingers vriend en collega Peter Rodman: 'Een Amerikaanse nederlaag in Irak zal de extremisten in de moslimwereld moediger maken, veel gematigde bevriende regeringen demoraliseren en misschien destabiliseren en de radicalisering van elk conflict in het Midden-Oosten versnellen. Ons gedrag in Irak is een cruciale test voor onze geloofwaardigheid.'⁴⁶ Vervang *Irak* door *Vietnam* en *moslim* door *communist* en u hebt exact het argument dat Kissinger in 1969 gebruikte om Zuid-Vietnam niet aan zijn lot over te laten. Ook Hitchens ontdekte laat in zijn leven dat er veel slechtere zaken waren dan de macht van Amerika. Hij ging daarin zo ver dat hij in 2005 betoogde dat 'de omstandigheden in de gevangenis in Abu Ghraib opmerkelijk en drastisch [zijn] verbeterd sinds de coalitietroepen in Bagdad zijn aangekomen'.⁴⁷

De vraag die dan opkomt is: vanwaar die dubbele moraal? Eén mogelijk, zo niet gemakkelijk antwoord is dat geen enkele zelfspot ooit de afgunst van Kissingers tijdgenoten zou hebben kunnen stillen. Tijdens een groot diner in Washington sprak een man hem aan met de woorden: 'Dr. Kissinger, ik wil u bedanken dat u de wereld hebt gered.' Kissinger reageerde, geheel niet van zijn stuk gebracht: 'Graag gedaan.'⁴⁸ Op de vraag van journalisten hoe ze hem na zijn beëdiging als minister van Buitenlandse Zaken moesten noemen, reageerde Kissinger: 'Ik zit niet vast aan

een protocol. Het is prima als jullie me gewoon excellentie noemen.⁴⁹ Er bestaan veel lijstjes met citaten van Henry Kissinger. Op die lijstjes komen standaard de volgende oneliners voor:

Men is over het algemeen verbaasd dat ik geïnteresseerd zou zijn in een forum dat me verplicht om drie uur lang niet te praten.

Hoe langer ik weg ben, hoe onfeilbaarder ik mezelf vind.

Het leuke aan beroemd zijn, is dat je mensen kunt vervelen en dat ze dan denken dat het hun eigen schuld is.

Er kan de komende week geen crisis bij. Ik heb al een volle agenda.

Al deze citaten zijn gebaseerd op dezelfde retoriek, het *reductio ad absurdum*. Kissinger probeerde zijn critici te ontwapenen door dingen zo arrogant te zeggen dat het zelfspot werd. Iedereen die is opgegroeid met The Marx Brothers herkent ongetwijfeld zijn invloed op Groucho. Maar het was karakteristiek voor de ‘tegencultuur’-generatie uit de jaren zestig en zeventig om The Marx Brothers niet leuk te vinden. Een van Kissingers meest geciteerde uitspraken is: ‘Het illegale doen we direct, het ongrondwettige duurt wat langer.’ Die woorden worden maar zelden opgevat als een grap, terwijl ze volgens het officiële memorandum werden voorafgegaan door: ‘Voor de wet inzake vrijheid van informatie bestond, zei ik tijdens vergaderingen vaak (...)’, gevolgd door ‘[gelach]’. Als Kissinger na de introductie van de Freedom of Information Act echt ‘bang was om dat soort dingen te zeggen’, zou hij ze waarschijnlijk nooit hebben uitgesproken.⁵⁰

In citatenlijsten worden van Kissinger meer grappen vermeld dan van de meeste beroepskomieken. ‘90 procent van de politici bezorgt de resterende 10 procent een slechte reputatie.’ ‘Als 80 procent van je omzet voortkomt uit 20 procent van al je producten, neem dan maar 20 procent voorraad.’ En een citaat dat van Woody Allen zelf afkomstig zou kunnen zijn: ‘Niemand wint ooit de strijd om de seksen. Er is gewoon te veel verbroedering met de vijand.’ Zijn beste aforismen verdienen het om in stand te worden gehouden: ‘Om absoluut zeker van iets te zijn, moet je

er ofwel alles ofwel niets van weten.’; ‘Elk succes vormt alleen maar de opstap naar een moeilijker probleem.’ en – wellicht de beroemdste van allemaal – ‘Macht is het ultieme afrodisiacum.’ Toch lijkt het scherpe verstand van Kissinger uiteindelijk omgekeerd evenredig te zijn geweest aan zijn populariteit. Misschien was zijn gepoch over seks gewoon een vergissing. Ook de uitspraak over het nut van macht voor seksuele escapades was bedoeld als zelfspot. Over de vrouwen met wie hij afspraakjes had, zei hij eens: ‘Ze voelen zich alleen (...) aangetrokken tot mijn macht. Maar wat gebeurt er als die macht verdwijnt? Ze blijven dan niet om met me te schaken.’⁵¹ Dat is niet de taal van Don Juan. Opnieuw was Kissinger te openhartig tegen Oriana Fallaci.

Als ik Le Duc Tho spreek, weet ik wat ik met Le Duc Tho moet doen, en als ik een afspraak met een meisje heb, weet ik wat ik met dat meisje moet doen. Le Duc Tho wil overigens helemaal niet met me onderhandelen omdat ik een voorbeeld van morele rechtschapenheid ben. (...) Die lichtzinnige reputatie (...) dat is deels overtrokken natuurlijk. (...) Wat telt is de mate waarin vrouwen deel uitmaken van mijn leven, een belangrijk vooroordeel. Maar ze maken helemaal geen deel van mijn leven uit. Voor mij zijn vrouwen alleen vermaak, een hobby. Niemand brengt te veel tijd door met zijn hobby.⁵²

Dat klopte. De bekoorlijke vrouwen met wie Kissinger in de jaren voor zijn tweede huwelijk in het openbaar ging dineren, werden over het algemeen na het toetje aan hun lot overgelaten. Kissinger keerde dan weer terug naar het Witte Huis of naar het ministerie van Buitenlandse Zaken. Zoals in het voorwoord werd beschreven, weten we nu dat geen van deze relaties meer behelsde dan een vriendschap: Kissinger hield van Nancy Maginnes en de prijs voor haar privacy was dat ze het rookscherp in de roddelcolumns moest verdragen. Toch konden de glamour van het stel en de bijbehorende publiciteit de jaloezie van anderen alleen maar voeden. Kissinger kon ook de verleiding voor een andere oneliner niet weerstaan: ‘Ik ben,’ zo verklaarde hij tijdens een feestje ter ere van de feministe Gloria Steinem, georganiseerd door talkshowhost Barbara Howar, ‘een geheime swinger’.⁵³ Daar was natuurlijk helemaal niets geheim aan. In januari 1972 pakte het magazine *Life* uit met een twee pagina’s brede afbeelding van Kissinger met Steinem en Howar, vergezeld van ‘filmster-

retje' Judy Brown, 'filmster' Samantha Eggar, 'filmactrice' Jill St. John, 'tv-ster' Marlo Thomas, 'sterretje' Angel Tompkins en de 'rondborstige pin-up' June Wilkinson.⁵⁴ Kissingers dates waren bovendien niet allemaal tweederangsacteertalenten. De Noorse actrice Liv Ullmann was genomineerd geweest voor een Oscar, twee jaar voor ze ervoor zorgde dat Kissinger de aankondiging van zijn nominatie als minister van Buitenlandse Zaken miste. Candice Bergen was een rijzende ster toen Kissinger haar tijdens een diner 'het gevoel gaf geheimen te delen – waarschijnlijk dezelfde geheimen die hij met elke antioorlogactrice deelde'. De pers kon het niet laten de zaken breed uit te meten: de slordige professor van Harvard ontpopte zich in Hollywood als een 'Cary Grant met een Duits accent'.⁵⁵ Toen Marlon Brando the première van *The Godfather* in New York afzegde, belde producer Robert Evans zonder aarzelen Kissinger, waarna die verdienstelijk overvloog. De sneeuwstorm en een vroege vergadering de volgende dag om met de gezamenlijke stafchefs het plaatsen van mijnen in de haven van Hải Phòng te bespreken, konden hem niet weerhouden, evenmin als een geheime vlucht naar Moskou:

Verslaggever: Dr. Kissinger, wat brengt u hier vanavond?

Kissinger: Ik werd gedwongen.

V: Door wie?

K: Door Bobby [Evans].

V: Deed hij u een aanbod dat u niet kon afslaan?

K: Ja.⁵⁶

Terwijl ze zich een weg baanden door de menigte, hield Evans Kissinger aan zijn ene arm en Ali MacGraw aan de andere.

Het evidente antwoord is dat alle vijandelijkheden ten aanzien van Kissinger meer van doen hadden met acties zoals het plaatsen van mijnen in de haven van Hải Phòng dan met zijn aanwezigheid tijdens filmpremières. Toch mogen de minder irenische motieven voor animositeit niet worden genegeerd. Al in januari 1971 kon columnist Joseph Kraft melden dat Kissingers 'nauwste vrienden en collega's' hem waren gaan zien als 'een verdachte figuur, de verpersoonlijking van het verraad van de intellectuelen' omdat hij zich inzette voor 'het versterken en legitimeren van de harde lijn van de president in de meeste belangrijke internationale aan-

gelegenheden'.⁵⁷ In mei van het jaar daarvoor waren dertien van Kissingers collega's aan Harvard, waaronder Francis Bator, William Capron, Paul Doty, George Kistiakowsky, Richard Neustadt, Thomas Schelling en Adam Yarmolinsky, naar Washington gereisd om hem daar te ontmoeten. Kissinger had verwacht ze een privé-lunch te moeten aanbieden, maar in plaats daarvan begon Schelling volgens een welbekend verslag van de bijeenkomst met de mededeling dat hij zou uitleggen wie ze waren. Kissinger stond perplex.

'Ik weet wie jullie zijn,' zei hij. 'Jullie zijn goede vrienden van Harvard.'

'Nee,' antwoordde Schelling, 'we zijn een groep mensen die het vertrouwen in het vermogen van het Witte Huis om ons buitenlandbeleid te voeren volledig is kwijtgeraakt. Dat komen we je vertellen. We stellen ons niet langer ter beschikking als je persoonlijke adviseurs.' Vervolgens nam iedereen vijf minuten de gelegenheid om hem te hekelen.⁵⁸

Als reden voor de breuk met Kissinger droeg de groep de invasie van Cambodja aan. Woordvoerder Schelling sprak over 'twee mogelijkheden. Of de president begreep niet (...) dat hij een ander land binnenviel, óf twee, hij begreep het wel. We weten gewoon niet welke van de twee erger is.'⁵⁹ Het lijkt geen twijfel dat Schelling en zijn collega's goede redenen hadden om het besluit van Nixon te bekritisieren. Toch was er iets heel geësceneerds aan de confrontatie met Kissinger. Alle bovengenoemde personen hadden op hoog niveau ervaring in de regering opgedaan. Bator was bijvoorbeeld plaatsvervangend Nationaal veiligheidsadviseur geweest onder Lyndon Johnson, Nixons voorganger, en had dus op de eerste rang gezeten toen de oorlog tegen Noord-Vietnam escaleerde. Hij erkende later aan *The Harvard Crimson*: 'Sommigen van ons hier aan Harvard werken al lang als insiders.' Ook Neustadt gaf toe dat hij 'de uitvoerende tak (...) al twintig of dertig jaar als zijn thuis zag. (...) Dit is voor het eerst in jaren dat ik naar Washington ben gekomen en in het Hay-Adams verbleef en de rekening uit eigen zak moest betalen.'

De publiekelijke breuk met Kissinger – journalisten werden vooraf ingelicht over wat er ging gebeuren – was voor deze mannen een soort zelfverontschuldiging, zo niet een soort verzekeringspolis nu radicale studenten op de campus oproer begonnen te maken. Neustadt deelde de *Crimson* mee: 'Ik denk dat we kunnen stellen dat we bang zijn,' maar maakte verder niet duidelijk waarvoor men dan bang was. Anderen wa-

ren openhartiger. Schelling zei: 'Als Cambodja wint, is dat een ramp. Niet omdat mijn kantoor aan Harvard wellicht afbrandt wanneer ik naar huis rij, maar zelfs omdat het een ramp is [volgens de regering zelf].' De historicus Ernest May, die uit een dringende faculteitsbijeenkomst was geroepen om de eisen van studenten over examens te bespreken, vertelde Kissinger: 'Je verdeelt het land.' Hij bedoelde daarmee niet Cambodja. Na hun ontmoeting met Kissinger werden Neustadt en twee van de andere professoren, alsof ze hun berouw over oude zonden wilden onderstrepen, lid van de veel grotere 'Peace Action Strike', opgericht door studenten en faculteitsleden van Harvard en geleid door de antimilitaire stokebrand Everett Mendelsohn. De campusradicalen waren daarmee echter niet gunstig gestemd. Nog diezelfde dag werd het Center for International Affairs, waar Bator en Schelling hun werkplek hadden, binnengevallen en 'vernietigd' door demonstranten.⁶⁰

IV

Hoewel critici niet altijd bezwaar hebben gemaakt tegen Henry Kissingers beleid, hebben ze zijn werkwijze lang uitzonderlijk gevonden. Kissinger was, gedreven door 'overmatige ambities', 'een doortrapte netwerker die bijna op wereldniveau opereerde'.⁶¹ Hij was 'de beste vriend van de media'.⁶² 'Een gerenommeerd journalist klaagde eens dat hij na elk gesprek met Henry Kissinger drie dagen nodig had om zijn kritisch besef terug te krijgen. Helaas moest hij in die tijd zijn column al geschreven hebben.'⁶³ We kregen te horen dat Kissinger net zo gek was op geheimhouding als de kwaadaardige Richard Nixon met wie hij, in de ogen van Harvard tenminste, een faustiaans pact had gesloten.⁶⁴ Hij tapte zelfs zijn eigen personeel af, met name Morton Halperin.⁶⁵ Hij was een hienliker en bereid om Nixons onaangename antisemitisme te gedogen.⁶⁶ Maar hij was ook uiterst onzeker en moest 'bijna elke dag en zeker minimaal elke week' door Nixons stafchef H.R. Haldeman worden verzekerd 'dat de president hem echt mocht en waardeerde en dat hij niet zonder hem kon'.⁶⁷ Een van Kissingers meest meedogenloze critici, Anthony Lewis van *The New York Times*, stelde de volgende vraag: 'Hoe [kan] (...) Kissinger zich in hun verschrikkingen mengen[?] (...) Hoe kan hij zichzelf

vernederen, kleedkamertaal gebruiken en taps gebruiken?’ Lewis beantwoordde de vraag zelf: ‘[Kissinger] deed zonder twijfel wat hij moest doen om macht te krijgen en te behouden – en om die macht in het geheim uit te oefenen.’⁶⁸ Volgens al die analyses is Kissinger de Amerikaanse tegenhanger van Kenneth Widmerpool in Anthony Powells *Dance to the Music of Time*-verhalen: opeens hatelijk en onstuitbaar.

De andere mogelijkheid is dat een groot deel van hetgeen over Kissinger is gezegd, is gebaseerd op wrok. Toen George Ball Kissinger bijvoorbeeld beschreef als ‘egocentrisch en samenzweerderig’, ventileerde hij de mening van een insider op het ministerie van Buitenlandse Zaken die de manier waarop Kissinger Nixons (nu allesbehalve vergeten) minister van Buitenlandse Zaken William P. Rogers ondermijnde.⁶⁹ Een andere ambtenaar die nog een appeltje met hem te schillen had, was Raymond Garthoff: tijdens de Amerikaans-Russische onderhandelingen over de voorwaarden van SALT had hij in het duister moeten tasten over de ‘achterdeur’ van Kissinger naar de Sovjetambassadeur.⁷⁰ Hans Morgenthau maakte eens de gedenkwaardige opmerking dat Kissinger, net als Odysseus ‘*polytropos*’ is, ofwel ‘veelzijdig’ of ‘een man met veel gezichten’.

Die eigenschap vormt de basis voor de fascinatie van vele vrienden en vijanden, collega’s en buitenstaanders. De kwaliteit omvat het geheim van zijn succes. Kissinger is als een goede acteur die niet vandaag de rol van Hamlet en morgen de rol van Caesar *speelt*, maar die vandaag Hamlet *is* en morgen Caesar.⁷¹

De Israëlische pers simplificeerde dit later tot ‘diplomatie met twee gezichten’.⁷² Maar was Morgenthau helemaal belangeloos in zijn kritiek? Morgenthau, bijna tien jaar ouder dan Kissinger en evenals Kissinger van Duits-Joodse afkomst, wordt tot op de dag van vandaag gezien als de oprichter van de ‘realistische’ school in Amerikaans buitenlandbeleid. Toch kwam zijn loopbaan in Washington als adviseur van het Pentagon tijdens het kabinet-Johnson ten einde toen hij weigerde de lijn ten aanzien van Vietnam te onderschrijven. Als er één was die Kissinger niet zou om-schrijven als aardsrealist, was het Morgenthau.

Een steeds terugkerend thema onder Kissingers critici was dat hij in wezen vijandig of op zijn minst onverschillig was ten opzichte van de

democratie. '[Zijn] beleidsinzet voor stabiliteit en het verbinden van instabiliteit met communisme,' zo schreef Morgenthau, 'komt voort uit de logica van zijn interpretatie van de realiteit om in naam van het anticomunisme alle uitingen van populair ongenoegen te onderdrukken. (...) Daardoor wordt tirannie in een feitelijk instabiele wereld het laatste redmiddel voor een beleid dat stabiliteit als ultieme norm heeft.'⁷³ Dergelijke sentimenten tref je ook aan in meerdere polemieken. Volgens Richard Falk was Kissinger effectief vanwege 'zijn vermogen om onprettige kritiek over (...) binnenlandse onwelvoeglijkheden te vermijden' – een 'machiavellische houding' die een opluchting vormt voor de heersers van deze wereld.⁷⁴ Het is op het eerste gezicht niet zonneklaar waarom een man die het Derde Rijk ontvluchtte en in de Verenigde Staten succes had een aversie tegen de democratie zou hebben. Talloze auteurs hebben de paradox echter ontrafeld door te beweren dat Kissinger, in de woorden van David Landau, 'een kind van Weimar' was, achtervolgd door 'het spook van revolutie en politieke anarchie, de dood van elke achtenswaardige autoriteit'.⁷⁵ 'Als eersterangsgetuige' kon hij volgens Jeremi Suri 'alleen maar concluderen dat democratieën zwak en ineffectief bleken in het bestrijden van vernietigende vijanden. (...) De oplossing was (...) om binnen de regering ruimte te bieden aan charismatische, toekomstgerichte, ondemocratische besluitvorming'.⁷⁶ Kissinger 'trad dus regelmatig op tegen dat wat hij gevaarlijk vond voor de binnenlandse opinie'. 'Als hij anders zou handelen, zou hij in zijn ogen dezelfde vergissing begaan als de democratische puristen in de jaren dertig van de twintigste eeuw en buigen voor de zwakke kanten en uitersten van massapolitiek (...) voor de mensen die protesteerden in de straten.'⁷⁷ Dit argument heeft, zoals we zullen zien, een manco: Henry Kissinger was immers nog geen tien jaar oud toen de Weimarrepubliek ten onder ging, een leeftijd waarop zelfs vroegrijpe kinderen nog geen sterke politieke mening hebben ontwikkeld. Zijn vroegste politieke herinneringen betreffen dan ook het regime dat daarna opkwam. Hebben zijn jeugdjaren onder Hitler Kissinger bevooroordeeld ten aanzien van de democratie? Bruce Mazlish opperde de psychoanalytische gedachte dat Kissingers 'identificatie met de agressor' zijn manier was om 'om te gaan met zijn ervaringen met de nazi's'.⁷⁸ Later in dit boek zal echter blijken dat er een veel simpeler lezing mogelijk is.

Het is in deze context vreemd ironisch dat veel kritiek in de literatuur

over Kissingers werkwijze een subtiële antisemitische ondertoon heeft. Hoe meer boeken ik las over Kissinger, hoe meer ik moest denken aan de verschrikkelijke boeken die ik twintig jaar geleden moest lezen tijdens mijn onderzoek naar de familie Rothschild. Als andere banken in de negentiende eeuw geld uitleenden aan conservatieve regimes of oorlogvoerende landen, deed niemand daar moeilijk over, maar wanneer de familie Rothschild dat deed, konden de pamfletschrijvers hun verontwaardiging maar nauwelijks bedwingen. Er zouden veel boekenplanken nodig zijn om alle felle polemieken tegen de familie Rothschild, geschreven door victoriaanse tegenhangers van de complotdenkers die we vandaag de dag kennen, te bevatten. Dat roept een nieuwe vraag op: heeft de wilde kritiek waarmee Kissinger te maken kreeg misschien iets te maken met het feit dat hij, evenals de Rothschilds, Joods is?

Ik wil daarmee niet zeggen dat zijn criticasters antisemieten zijn. Een aantal van de felste tegenstanders van de Rothschilds waren immers zelf Joods. Dat geldt ook voor sommige critici van Kissinger. Bruce Gold, de door Heller verzonnen, Kissingerhatende professor, werpt de 'heimelijke en opmerkelijke hypothese op dat Henry Kissinger geen Jood was', een hypothese die deels is gebaseerd op het inzicht van zijn vader dat 'er geen cowboy is geweest die Joods was'.

Volgens Golds conservatieve beschouwingen zou Kissinger nooit worden beschouwd als een Bismarck, Metternich of Castlereagh, maar als een verraderlijke *schlump* die plezier schepte in oorlogen en die niet vaak de legendarische sympathie voor zwakheid en lijden aan de dag legde waarom de Joden regelmatig werden geroemd. Hij was geen *shayna Yid* die op zijn knieën op een tapijt zou neerknielen om tot Jahweh te bidden, samen met die *schmendrick* Nixon of een *haimisha mensch* dat zo tekeerging tegen de vrije inwoners van Chili. (...) Zo'n *pisk* onder de *pisher*, die met zo'n *chutzpah* sprak!⁷⁹

Dat de Amerikaanse Joden ambivalent waren ten opzichte van de man die ongetwijfeld de voornaamste persoon van hun gemeenschap was, is zacht uitgedrukt. Zelfs sympathieke biografen, zoals Mazlish en Suri, gebruiken bedenkelijke bewoordingen, zoals 'hofjood' en 'beleidsjood' om Kissingers relatie met Nixon te schetsen.⁸⁰

De crux is echter hoe we het buitenlands beleid van Kissinger moeten beoordelen – of het nu gaat om de theoretische of praktische kant ervan. Voor de grote meerderheid van commentators is de theoretische kant zonneklaar: Kissinger is een realist en dat impliceert, om Anthony Lewis' boude definitie van de 'Kissinger-doctrine' te gebruiken, 'een obsessie voor orde en macht, ten koste van de menselijkheid'.⁸¹ Volgens Marvin en Bernard Kalb hadden Nixon en Kissinger een 'gedeelde visie op *realpolitik*, waarbij meer prioriteit werd gegeven aan pragmatisme dan aan moraal'.⁸² In de jaren zestig was Stanley Hoffmann meer dan een collega van Kissinger geweest: hij was een vriend en bewonderaar die Kissingers benoeming door Nixon had verwelkomd. De zaken waren echter veranderd tegen de tijd dat Kissinger het eerste deel van zijn memoires publiceerde. In een venijnige recensie schreef Hoffmann dat Kissinger 'een bijna duivelse psychologische intuïtie' had, 'een instinct voor het begrijpen van verborgen karaktertrekken', in staat om te weten 'waardoor een ander wordt gemotiveerd of vernietigd'. Kissinger had volgens Hoffmann bovendien 'talent voor het manipuleren van macht – voor het uitbuiten van de zwakke en sterke karaktertrekken van zijn tegenstanders'. Maar

[Als] er een visie is die verder rijkt dan het geopolitieke spel, als de complexe manipulatie van beloningen en straffen die nodig was om een evenwicht te creëren en om de onruststokers in bedwang te houden is bedoeld om een bepaald ideaal van wereldorde te realiseren, worden we vrijgelaten om zelf te raden wat [die visie] was. (...) [Hij wil] een wereld waarin alles draait om macht: evenwicht is niet slechts een vereiste voor orde, de voorwaarde voor gerechtigheid, maar het *is* orde, het draagt bij aan gerechtigheid.⁸³

Zoals zoveel slecht ingelichte auteurs besloot Hoffman met de mededeling dat zowel Nixon als Kissinger 'machievellisten' waren, zij het dat Nixon het 'instinctief' was en Kissinger 'intellectueel': '(...) mannen die geloven dat het behoud van de staat (voor Machiavelli onlosmakelijk verbonden aan de heerser) meedogenloosheid en bedrog vereist ten koste van buitenlandse en interne tegenstanders'.⁸⁴ Dit soort oordelen komt steeds weer terug. Volgens Walter Isaacson vormden 'machtsgerichte re-

alpolitik en geheime diplomatieke manoeuvres (...) de basis van [Kissingers] beleid'.⁸⁵ John Gaddis noemt het duo Nixon-Kissinger 'de triomf van geopolitiek over ideologie', bij wie de gedachte aan Amerika's nationale belangen altijd de boventoon voert.⁸⁶ Kissinger, schreef Suri, was 'gehard tegen idealistische retoriek waarin het "realistische" belang van een uitgebreid, bewapend leger en van de voorbereidingen op de inzet ervan werden verwaarloosd'.⁸⁷ Hij plaatste 'de behoeften van de staat' constant 'boven andere ethische overwegingen'.⁸⁸

Deze visie op Kissinger als amorele realist – een 'beproefd meester in realpolitik die geen jota van de Amerikaanse belangen zal opofferen' – is zo diepgeworteld dat de overgrote meerderheid van auteurs er simpelweg van uit is gegaan dat Kissinger zichzelf heeft gemodelleerd naar voorbeeld van zijn 'helden' Metternich en Bismarck.⁸⁹ Kissinger schreef ook daadwerkelijk over beide heren, respectievelijk in de jaren vijftig en zestig. Maar alleen iemand die niet heeft begrepen wat hij daadwerkelijk zei of die zijn tekst bewust onjuist heeft geïnterpreteerd, zou kunnen denken dat hij hun houding ten aanzien van buitenlandpolitiek in de jaren zeventig begon te kopiëren. Een van de eigenaardigheden in de literatuur over Kissinger is dat er, in vergelijking met de bovengenoemde publicaties, maar weinig is geschreven over zijn boek *Nuclear Weapons and Foreign Policy*. De koude, berekenende argumenten om kernwapens af en toe in te zetten, zouden heel gemakkelijk kunnen worden opgevat als bewijs dat dr. Kissinger inderdaad de inspiratiebron vormde voor Stanley Kubricks *Dr. Strangelove*. Toch gaf Kissinger in zijn werken de voorkeur aan een ander slagveld dan Centraal-Europa, de belangrijkste conflictzone in de Eerste en Tweede Wereldoorlog, dat zelfs door een kleinschalige kernoorlog in puin zou zijn gelegd.

VI

De Koude Oorlog, dé gebeurtenis die Henry Kissingers loopbanen als wetenschapper en beleidsmaker markeerde, kende veel vormen. Allereerst was het een kernwapenwedloop die meer dan eens bijna uitliep op een allesvernietigende thermonucleaire oorlog. Het was tevens, in sommige opzichten, een strijd tussen twee grote rijken – de Amerikanen te-

gen de Russen – die hun legioenen de hele wereld over stuurden, hoewel die elkaar maar zelden daadwerkelijk ontmoetten. De Koude Oorlog vormde ook een wedloop tussen twee economische systemen – de kapitalisten tegen de socialisten –, gesymboliseerd door het ‘keukendebat’ dat Nixon en Chroesjtsjov in 1959 voerden. Het was een groot, zo niet dodelijk, spel tussen inlichtingendiensten – geromantiseerd in de boeken van Ian Fleming en wat realistischer beschreven in de werken van John le Carré. En ten slotte was het ook een cultuurstrijd, waarin kakelende professoren, rondtoerende jazzbands en deserterende balletdansers hun eigen rollen speelden. In de grond van de zaak was de Koude Oorlog echter vooral een strijd tussen twee rivaliserende ideologieën: de theorieën van de Verlichting – ingekapseld in de Amerikaanse grondwet – en de theorieën van Marx en Lenin – uitgewerkt door alle Sovjetleiders die na hen ten tonele kwamen. Slechts een van deze ideologieën was, bij wijze van theoretisch principe, bedacht op strijd. En slechts een van de naties werd niet belemmerd door het principe van de rechtsstaat.

De massamoordenaars van de Koude Oorlog bevonden zich niet in Washington en nog minder in de hoofdsteden van de geallieerden in West-Europa. Volgens de schattingen in het *Zwartboek van het Communisme* bedroeg het ‘totale aantal slachtoffers van de communisten’ gedurende de gehele twintigste eeuw ‘vijfentachtig tot honderd miljoen’.⁹⁰ Zoals Frank Dikötter aantoonde, had alleen Mao zich al schuldig gemaakt aan tientallen miljoenen doden: twee miljoen tussen 1949 en 1951, nog eens drie miljoen voor het eind van de jaren vijftig, een onthutsende vijfenveertig miljoen tijdens de zelf gecreëerde hongersnood, ook wel de ‘Grote Sprong Voorwaarts’ genoemd, en nog meer tijdens de chaos van de Culturele Revolutie.⁹¹ Volgens de laagste schattingen lieten in totaal meer dan twintig miljoen Sovjets het leven als direct gevolg van Stalins beleid. Een kwart van de sterfgevallen vond plaats in de jaren na de Tweede Wereldoorlog.⁹² Zelfs de minder bloeddorstige regimes in Oost-Europa doodden een schokkend hoog aantal burgers en ontnamen talloze personen hun vrijheid.⁹³ Toen Stalin stierf, waren in de Sovjet-Unie 2.750.000 burgers verbannen naar de Goelag. Dit aantal nam in de daaropvolgende jaren flink af, maar de Sovjetbevolking leefde tot de val van het systeem in de wetenschap dat alleen hun eigen bedrog bescherming kon bieden tegen willekeur en staatscorruptie. In het licht van deze

ernstige en onbetwistbare feiten vormen de inspanningen van de zogenaamde revisionistische historici een aanfluiting, beginnend bij William Appleman Williams die beweert dat de Sovjet-Unie en Verenigde Staten tijdens de Koude Oorlog moreel aan elkaar waren gewaagd.⁹⁴

Alle communistische regimes, waar ook ter wereld, waren zonder uitzondering genadeloos in hun behandeling van 'klassenvijanden', van het Noord-Korea van de Kims tot het Vietnam van Ho Chi Minh en van het Ethiopië van Mengistu Haile Mariam tot het Angola van Agostinho Neto. En hoewel Cuba onder Castro's bewind ook zeker geen paradijs voor de werkende klasse was, spande Pol Pot de kroon. De communistische regimes waren bovendien agressief: tijdens de Koude Oorlog vielen ze openlijk land na land binnen. Door welke buitenlandse steden reden Amerikaanse tanks in 1956, toen Sovjettanks de weerstand in Boedapest verpletterden? In 1968, toen het Russische materieel de straten van Praag in rolde, reden de Amerikaanse tanks in Saigon en Hue. Hun commandanten konden toen nauwelijks bevroeden dat ze deze steden in minder dan zes maanden zouden verdedigen tegen een enorme aanval vanuit Noord-Vietnam. Viel Zuid-Korea Noord-Korea binnen? Of viel Zuid-Vietnam Noord-Vietnam binnen?

We weten nu bovendien uit de geheime documenten die Vasili Mitrochin naar het Westen smokkelde hoe uitgebreid en meedogenloos de internationale spionage- en ontwrichtingspraktijken van de KGB waren.⁹⁵ Het was tijdens de wereldwijde Koude Oorlog, die onlosmakelijk was verbonden met de val van de Europese rijken, bijna altijd de Sovjet-Unie die de eerste stap zette, waardoor de Verenigde Staten niets anders konden dan, waar mogelijk, vergelden.⁹⁶ Het staat buiten kijf dat het antwoord van de Verenigde Staten ook vreselijke vormen aannam. Graham Greene had het bij het juiste eind toen hij *De stille Amerikaan* bespootte, wiens uitspraken over een 'derde macht' door iedereen als imperialisme werden uitgelegd. Als het ging om economische groei en politieke vrijheid zou de gewone bevolking echter alleen maar gebaat zijn bij een overwinning van de Verenigde Staten. Het is daarom aan de critici van het Amerikaanse beleid om aan te tonen dat een non-interventiebeleid van het soort dat de westerse machten hanteerden toen de Sovjet-Unie, nazi-Duitsland en fascistisch Italië partij kozen in de Spaanse Burgeroorlog en later toen de Duitsers de opsplitsing van Tsjecho-Slowakije eisten, betere resultaten

zou hebben opgeleverd. Zoals Kissinger tegen Oriana Fallaci zei, moet ‘de geschiedenis van de dingen die niet gebeurden’ in ogenschouw worden genomen voor we een oordeel vellen over de geschiedenis van de dingen die wel gebeurden. We moeten niet alleen kijken naar de consequenties van het handelen van de Amerikaanse regeringen tijdens de Koude Oorlog, maar ook naar de waarschijnlijke gevolgen van de verschillende soorten buitenlandbeleid die hadden kunnen worden gevoerd.

Wat zou er zijn gebeurd als de Verenigde Staten na 1945 niet George Kennans containmentpolitiek hadden omarmd, maar opnieuw hadden gekozen voor isolationisme? En wat zou er zijn gebeurd als de Verenigde Staten voor een agressievere strategie hadden gekozen, bedoeld om de overwinningen van de Sovjet-Unie ongedaan te maken – daarbij mogelijk een kernoorlog ontketenend? Voor beide alternatieven waren voorstanders te vinden, net zoals er tijdens Kissingers termijn voorstanders van zwakker of juist krachtiger beleid waren. Iedereen die de besluiten die op deze of gene plaats werden genomen durft te veroordelen, moet overtuigend kunnen stellen dat de alternatieve politiek die zij voorstonden tot minder Amerikaanse en niet-Amerikaanse slachtoffers had geleid en geen grote negatieve indirecte gevolgen had gehad in andere werelddelen. Vooral de argumenten met betrekking tot slachtoffers in landen die in strategisch opzicht slechts van marginaal belang waren – dat is immers de enige manier om Argentinië, Bangladesh, Cambodja, Chili, Cyprus en Oost-Timor te beschrijven – moeten worden getoetst aan de volgende vraag: hoe zou een ander besluit van invloed zijn geweest op de Amerikaanse betrekkingen met landen die van strategisch belang waren, zoals de Sovjet-Unie, China en de grote West-Europese machten? Kissinger stelde ooit dat een staatsman geen rechter is die elke afzonderlijke zaak naar zijn merites kan beoordelen. Degene die tijdens de Koude Oorlog grote strategieën bedacht, moest rekening houden met alle zaken tegelijk en dat tegen de achtergrond van een langdurige strijd tegen een vijandige en zwaar bewapende rivaal.

Vanuit dit perspectief is het dan ook vooral de vraag waarom het zo lang duurde voor de Verenigde Staten de Koude Oorlog wonnen. Het land, in alle opzichten vele malen rijker dan de Sovjet-Unie (de Sovjeteconomie bedroeg volgens de beste schattingen gemiddeld minder dan 40 procent van de Amerikaanse economie), in technologisch opzicht bijna

altijd in de voorhoede en gezegend met een opmerkelijk aantrekkelijker politiek systeem en populaire cultuur, was op het moment dat Henry Kissinger als Nationaal veiligheidsadviseur werd aangesteld al uitgegroeid tot een machtig rijk. Het was echter meer een 'rijk door uitnodiging' dan door oplegging.⁹⁷ Er waren Amerikaanse soldaten gestationeerd in veertig landen.⁹⁸ Met niet minder dan achtenveertig van deze landen hadden de Verenigde Staten een verbond gesloten.⁹⁹ De Amerikaanse strijdkrachten waren over het algemeen beter bewapend dan wie dan ook en bovendien niet bang om hun wapens te gebruiken. Volgens een schatting waren er tussen 1946 en 1965 168 afzonderlijke gewapende interventies van de Amerikanen in buitenlandse gebieden.¹⁰⁰ De Amerikaanse strijdkrachten waren permanent gestationeerd in belangrijke landen, waaronder de twee grootste agressors van de Tweede Wereldoorlog, Duitsland en Japan. Toch zou de Koude Oorlog uiteindelijk nog ruim twintig jaar duren. Bovendien leken de Verenigde Staten het in het tijdperk van rivaliteit tussen de supermachten bij het opleggen van hun wil buiten de landsgrenzen moeilijker te hebben dan hun rivalen. Volgens een beoordeling waren slechts vier van de zeven interventies die de Verenigde Staten tijdens de Koude Oorlog deden geslaagd: het land wist alleen in West-Duitsland en Japan na de Tweede Wereldoorlog en in Grenada en Panama in de jaren tachtig een stabiele democratie te realiseren. Zelfs als we de opvallende successen van Zuid-Korea aan de lijst zouden toevoegen, werpt de kolossale fout in Vietnam nog zijn donkere schaduw over de Amerikaanse acties.¹⁰¹

In de zomer van 1947 publiceerde George Kennan zijn anonieme essay 'The Sources of Soviet Conduct' in *Foreign Affairs*. Het kernwoord voor de strategie was volgens hem 'indamming'. In een verrassende passage vergeleek Kennan de ogenschijnlijke macht van de Sovjet-Unie met de macht van de grote handelsfamilie in de roman *Buddenbrooks* van Thomas Mann.

Mann constateerde dat menselijke instellingen vaak het grootste uiterlijke vertoon tentoonspreiden wanneer het innerlijk verval al ver is gevorderd. Hij vergeleek de familie Buddenbrook in de dagen waarin ze voor de buitenwacht het voornaamst leken met een ster die het helderste licht geeft in de wereld, maar die in werkelijkheid allang niet meer bestaat. En wie kan met zekerheid

zeggen dat het felle licht dat het Kremlin over de ontevreden mensen in het Westen werpt geen krachtige nagloed is van een stelsel dat in werkelijkheid aan het tanen is? (...) Er is een kans (...) dat de Sovjetmacht (...) het zaad van zijn eigen teloorgang in zich draagt en dat het ontkiemingsproces van deze zaden al in volle gang is.¹⁰²

Kennan was drieënveertig toen hij deze woorden schreef. Toen de Sovjet-Unie in december 1991 eindelijk uit elkaar viel, was hij zevenentachtig.

Hoe kon dat? Waarom duurde de Koude Oorlog zo eindeloos voort en waarom was de situatie zo onhandelbaar? Een groot deel van het belang van dit boek komt voort uit het feit dat Henry Kissinger een sluitend antwoord op die vraag kon geven – hij was namelijk in staat om zowel historisch materialisme als economisch determinisme al in een vroeg stadium in zijn carrière te verwerpen. De Koude Oorlog draaide niet om geld of om kernwapenvoorraden en nog minder om tankdivisies. Het ging vooral om idealen.

VII

Was Kissinger *echt* een realist, zoals bijna al zijn critici veronderstellen? Het antwoord op die vraag maakt nogal wat uit. Want wanneer Kissinger geen moderne Metternich of Bismarck was, dan zou zijn gedrag als beleidsmaker niet moeten worden beoordeeld overeenkomstig het standaardcriterium voor realisten – of de Amerikaanse belangen het best werden gediend, ongeacht de middelen die daarvoor werden gehanteerd. ‘Realisme,’ schreef Robert Kaplan, ‘gaat over de ultieme morele ambitie in buitenlandpolitiek: het vermijden van oorlog door een gunstig machts-evenwicht. (...) Als realist in Europese stijl dacht Kissinger meer aan de moraal en ethiek dan de meeste personen die zich voor moralisten uitgeven.’¹⁰³ Net als Mazlish’ sceptische toespeling op Kissingers ‘hogere morele doelen’¹⁰⁴ ligt deze analyse dichterbij de waarheid dan de beschuldigingen van amoraliteit en immoraliteit die favoriet zijn bij complotdenkers. Toch is ook Kaplans benadering verreweg een schot in de roos.

Toen Kissinger in 1976 werd gevraagd zijn eigen prestaties als staatsman te beoordelen, reageerde hij: ‘Ik heb geprobeerd om een concept

van het allergrootste belang te hanteren. Hoe succesvol dat concept was, moeten de historici beoordelen.’ Zoals we later zullen zien, staat buiten kijf dat Kissinger in 1969 het Witte Huis betrad met zo’n concept – hij had de meeste tijd van de voorgaande twintig jaar doorgebracht met het bedenken en definiëren ervan.¹⁰⁵ Een beroemd citaat van hem luidt: ‘In een belangrijke functie leer je besluiten nemen, geen hoofdzaken. Het kost intellectueel kapitaal, maar genereert het niet. De meeste hoge ambtenaren verlaten hun post met dezelfde percepties en inzichten waarmee zij binnenkwamen. Zij leren hoe ze besluiten moeten nemen, niet welke besluiten ze moeten nemen.’¹⁰⁶ Toch zegt het veel over de hedendaagse wetenschappelijke normen dat slechts opmerkelijk weinig personen die zichzelf tot taak stelden Henry Kissinger te beoordelen meer hebben doorgenomen dan alleen zijn werk, dat tot voor 1969 bestond uit vier zware boeken, meer dan een dozijn doorwrochte artikelen voor tijdschriften als *Foreign Affairs* en een heel aantal stukken voor dagbladen. De eerste taak van een biograaf die zich ten doel stelt om het leven van een wetenschapper op schrift te stellen is toch zeker het lezen van al zijn werken – ook al bekleedt die wetenschapper in een later stadium een hoge functie. Het lezen van Kissingers werken leverde het inzicht op dat Kissingers intellectuele kapitaal is gestoeld op een dubbele basis: zijn bestudering van de geschiedenis en zijn beschouwingen over idealisme.

Fritz Kraemer, Kissingers mentor in oorlogstijd, omschreef zijn protégé eens als ‘muzikaal afgestemd op de geschiedenis. Dat is niet iets wat je kunt leren, hoe slim je ook bent. Het is een geschenk van God.’¹⁰⁷ Harvard-alumnus John Stoessinger, die tegelijkertijd met Kissinger aan de universiteit studeerde, herinnerde zich een vroege ontmoeting met Kissinger. Ze waren toen beiden eerstejaars: ‘Hij pleitte krachtig voor het blijvende belang van de geschiedenis. Hij citeerde Thucydides en beweerde dat het heden onvermijdelijk op het verleden moet lijken, zonder er een exacte kopie van te zijn. Dat geldt ook voor de toekomst. (...) Meer dan ooit moet men de geschiedenis bestuderen om te leren waarom naties en personen slaagden en waarom ze faalden.’¹⁰⁸ Die gedachte zou zijn leven lang Kissingers leitmotiv blijven. Hij onderscheidde zich alleen van de meeste andere studenten internationale betrekkingen van zijn generatie door geschiedenis hoger te achten dan theorie. Kissingers theorie inzake het buitenlandbeleid werd, liever gezegd, gedefinieerd door het inzicht

dat staten en staatsmannen handelen op basis van hun eigen historische zelfbegrip – men kon ze niet op een andere manier duiden.

Toch was er één persoon die Kissinger de geschiedkundige overvleugelde en dat was Kissinger de geschiedenisfilosoof. Juist dat gegeven vormt de aanleiding tot het meest fundamentele misverstand. Net als bijna alle andere geleerden die zich verdiepten in Kissinger aanvaardde Oriana Fallaci het als een gegeven dat Kissinger ‘sterk beïnvloed’ was door Machiavelli en daarom Metternich bewonderde. Kissinger gaf haar een openhartig en verhelderend antwoord:

Er kan maar zeer weinig van Machiavelli worden aanvaard of gebruikt in de wereld van vandaag. Het enige wat ik interessant vind aan Machiavelli, is de manier waarop hij de wil van de heerser beschouwt. Interessant, maar verder niet van invloed op mij. Als je wilt weten wie me het meest hebben beïnvloed, zou ik twee filosofen noemen: Spinoza en Kant. Het is dus merkwaardig dat je me wilt associëren met Machiavelli. Mensen zijn eerder geneigd me te associëren met Metternich. Dat is eigenlijk kinderachtig. Ik heb maar één boek over Metternich geschreven en dat had het begin moeten worden van een lange reeks boeken over de opbouw en ontbinding van de internationale orde in de negentiende eeuw. Die serie moest eindigen met de Eerste Wereldoorlog. Dat is alles. Er kan niets gemeenschappelijks zijn tussen mij en Metternich.¹⁰⁹

Voor zover ik weet, heeft slechts één eerdere auteur het belang van die openhartige reactie voluit begrepen.* Kissinger was geen machiavellistische realist. In plaats daarvan was hij al vanaf het begin van zijn carrière een idealist door zich tijdens zijn studie filosofie sterk te verdiepen in de grote Pruisische filosoof Immanuel Kant. Hij voelde zich daardoor, zoals historicus Peter Dickson al in 1978 opmerkte, ‘meer kantiaan dan Kant’.¹¹⁰ Zijn nooit gepubliceerde afstudeerscriptie ‘The Meaning of History’ is in wezen een overambitieuze, maar uiterst oprechte kritiek op Kants geschiedenisfilosofie. Meer dan een kwart eeuw nadat hij de thesis had afgerond, citeerde Kissinger nog steeds Kant om uit te leggen waarom hij ‘een

*Dat is, eerlijk is eerlijk, deels omdat Kissinger zelf altijd geneigd is het onderwerp te mijden. In 2004 vroeg de historicus Jeremi Suri hem: ‘Wat zijn uw morele kernprincipes – de principes die u niet wilt schenden?’ Kissinger antwoordde: ‘Ik ben er nog niet klaar voor om het daarover te hebben.’

duidelijk conflict tussen twee morele imperatieven' in de buitenlandpolitiek onderscheidde, namelijk de verplichting om de vrijheid te verdedigen en de noodzaak van co-existentie met tegenstanders.¹¹¹ Dickson stelde dat Kissinger, hoewel hij gewoonlijk onder de realisten werd geschaard, veel meer was verschuldigd aan het idealisme dan aan het gedachtegoed van Morgenthau.¹¹² Ik denk dat dat een terechte stellingname is. Feitelijk is ze zelfs volledig door Kissinger zelf uitgewerkt in zijn boek *World Order*, gepubliceerd op zijn eenennegentigste, waarin hij Kant uitgebreid citeert.¹¹³ Ik ben daarnaast van mening dat het falen van opeenvolgende auteurs om Kissingers idealisme te begrijpen de historische zienswijzen die hij heeft moeten incasseren ernstig, zo niet fataal, heeft aangetast.

Voor de duidelijkheid: ik suggereer niet dat de jonge Henry Kissinger een idealist was in de meest gebruikte zin van het woord, waarmee die traditie in het Amerikaanse buitenlandbeleid wordt gekenschetst die de nadruk legt op onderwerping van 'macht' aan supranationale wetgeving en rechtbanken.¹¹⁴ Wanneer ik de term 'idealisme' bezig, bedoel ik eerder de filosofische kant ervan – de tak in de westerse filosofie die terugvoert tot Anaxagoras en Plato en die (in de woorden van Kant) behelst dat 'we nooit zeker kunnen weten of al onze vermeende externe ervaringen niet slechts fantasie zijn' omdat 'de realiteit van externe voorwerpen geen strikt bewijs toelaat'. Het behoeft geen betoog dat niet alle idealisten Kants visie zijn toegedaan. Plato zag materie als werkelijkheid en bestaand, onafhankelijk van onze waarnemingen. Bisschop Berkeley hield vol dat de werkelijkheid zich in het hoofd voltrok en dat ervaring een illusie is. In Kants 'bovennatuurlijke' realisme was 'de gehele wezenlijke wereld' daarentegen 'niets anders dan een buitenzintuiglijke verschijning in de ontvankelijkheid van onszelf als een onderwerp', hoewel er 'noumena' waren, 'dingen in zichzelf', die de gedachten vormden in fenomenen op basis van ervaringen in plaats van uit 'pure rede'. Zoals we zullen zien, had het lezen van Kant een diepgaande en blijvende invloed op Kissingers eigen gedachtegoed – niet in het minst omdat Kants werken hem sceptisch maakten ten aanzien van de verschillende materialistische theorieën over de superioriteit van kapitalisten, theorieën die Amerikaanse sociaalwetenschappers inzetten als tegengif tegen het marxisme-leninisme. Kissinger toonde geen enkele interesse in de versie van het idealisme die door Georg Wilhelm Friedrich Hegel werd ontwikkeld – een uit-

gebreide geschiedenistheorie, waarin de dialectische samensmelting van theses en antitheses de wereld onverbiddelijk vooruit zou doen snellen. De prangende historische vraag waar Kissinger antwoord op zocht, was in hoeverre de visie van Kant op de netelige positie waarin de mensheid verkeerde – een positie waarin het individu in vrijheid werd geconfronteerd met belangrijke morele dilemma's – kon worden verzoend met de visie van de filosoof op een wereld die uiteindelijk was voorbestemd voor 'eeuwige vrede'. Het was geen gemakkelijke toespeling toen Kissinger op 24 september 1973 in zijn toespraak voor de Algemene vergadering van de Verenigde Naties, slechts twee dagen na zijn vestiging als minister van Buitenlandse Zaken, aan Kants essay refereerde.

Twee eeuwen geleden voorspelde de filosoof Kant dat er uiteindelijk eeuwige wereldvrede zou zijn, of dat nu het gevolg was van menselijke, morele ambities of van fysieke noodzaak. Wat toen een utopie leek, zou de realiteit van morgen kunnen zijn: het duurt niet lang meer of er is geen alternatief meer. Onze enige keus is of de wereld die in het handvest [van de Verenigde Naties] wordt beoogd het gevolg zal zijn van onze visie of van een catastrofe die we door onze kortzichtigheid hebben opgeroepen.¹⁵

Zoals we weten, eindigde de Koude Oorlog niet in een catastrofe. Hoewel we nog altijd een lange weg te gaan hebben tot wereldvrede, is de wereld in zijn nasleep een stuk vrediger geworden met een opvallende afname van georganiseerd geweld in alle werelddelen, behalve het Midden-Oosten en Noord-Afrika.¹⁶ In hoeverre dat kan worden toegeschreven aan de visie van Henry Kissinger is, op zijn zachtst gezegd, een vraag waarop tot op heden geen goed antwoord is gevonden. We volstaan er dan ook mee dat het wereldwijde geweld, gemeten in het totale aantal doden als gevolg van oorlogshandelingen, na een alarmerende toename in de jaren zestig scherp daalde in de periode 1971-1976.

De historicus Peter Dickson voorzag in welke positie Kissinger zou geraken wanneer de Koude Oorlog zou eindigen in een meer of minder bloedige overwinning door de Amerikanen – zoals ook daadwerkelijk het geval zou zijn.

[Kissingers] idee dat tweedracht heimelijk kan leiden tot samenwerking, het concept van zelfbeperking en zijn kenschetsing van buitenlandbeleid als een hiërarchie vol dringende noodzakelijkheden werden allemaal ontwikkeld om een gevoel van zingeving te bieden (...) voor de Amerikaanse politieke cultuur als geheel (...) om de geschiedenis weer betekenis te geven wanneer de Amerikanen de rol van hun natie in de wereld ernstig zouden bevragen. (...) Kissingers politieke filosofie vormde een belangrijke breuk met de motivering voor al het naoorlogse beleid, dat was gebaseerd op de notie van Amerika als bevrijder, als borg voor vrijheid en democratie. (...) Wanneer de Verenigde Staten er op enig moment in de toekomst in slagen om de rol van bevrijder te spelen, zal Kissinger worden gezien als een defaitist, als een historische pessimist die de smeekbede en relevantie van democratische idealen en principes onderschatte.¹¹⁷

Het is niet per ongeluk dat Kissinger zijn bitterste persoonlijke verliezen moest incasseren nadat de dreiging van de Sovjet-Unie als bij toverslag was verdwenen.

VIII

Ik heb me een groot deel van de afgelopen twintig jaar verdiept in de aard van macht en de oorzaken van oorlog en vrede. Hoewel ik me in eerste instantie richtte op het Duitse Rijk en op het Britse imperium, heb ik me, sinds ik naar de andere kant van de Atlantische Oceaan verhuisde, misschien onvermijdelijk, gericht op dat vreemde rijk dat zijn eigen naam niet durft te noemen – de Verenigde Staten van Amerika. Ik heb in mijn kritiek onpartijdig willen zijn. In 2001 noemde ik het buitenlandbeleid van Bill Clinton als voorbeeld van ‘understretch’: de regering was te druk bezig met binnenlandse schandalen en te afkerig van slachtoffers om de enorme potentie van Amerika goed te benutten.¹¹⁸ Drie jaar later, toen het kabinet-Bush nog maar net Irak was binnengevallen, publiceerde ik mijn mijmeringen over de netelige positie van Amerika: de erfgenaam van een Britse traditie vol liberaal imperialisme, overtuigd van de voordelen van een vrije markt en representatieve overheid, was nu – wellicht fataal – gekneveld door drie tekorten: een fiscaal tekort (in die zin dat de rechten op welzijn en de schulden in een oneindige spiraal zaten, waardoor onver-

mijdelijk de bronnen zouden moeten worden aangesproken die voor de nationale veiligheid waren bestemd), een tekort aan mankracht (er waren niet veel Amerikanen die lange tijd in hete en arme landen wilden bivakkeren) en een tekort aan aandacht, dat boven alles uitsteeg (elke grote interventie buiten de landsgrenzen zal binnen de vierjarige regeringsperiode aan populariteit verliezen).¹¹⁹ Ik voorzag, ruim voor we wisten wie Bush zou opvolgen, welke richting die opvolger zou inslaan: 'Er dreigt verlating van de principes van voorkoop en de praktijk van het unilateralisme.' Ook anticipeerde ik op een aantal gevolgen van die ophanden zijnde verlating.¹²⁰

Toch kwam ik tijdens mijn onderzoek naar het leven en tijdperk van Henry Kissinger tot het inzicht dat mijn benadering ondubbelzinnig was geweest. Ik had met name het cruciale belang van *het tekort aan historisch besef* in het Amerikaanse buitenlandbeleid miskend: de belangrijkste beslissers weten bijna niets meer – niet alleen als het gaat om het verleden van andere landen, maar ook als het gaat om de geschiedenis van hun eigen land. Erger is nog dat ze vaak niet beseffen wat er mis is met hun onkunde. Het ergst is echter dat ze net genoeg van de geschiedenis weten om er vertrouwen in te hebben, maar dat ze te weinig weten om de geschiedenis te begrijpen. Net als die ambtenaar die me begin 2003 toevertrouwde dat de toekomst van Irak na Saddam sterk zou lijken op de toekomst van Polen nadat het land van het communisme was ontdaan, zijn te veel competente Amerikanen simpelweg niet in staat om de waarde én het gevaar van historische overeenkomsten in te schatten.

Voor u ligt de biografie van een intellectueel. Toch is dit boek meer dan slechts een intellectuele biografie: de wisselwerking van kennis en ervaring lag in de ontwikkeling van Kissingers denken namelijk zeer dicht bij elkaar. Ik ben dit deel daarom gaan zien als een *bildungsroman*: het verhaal van een opleiding die zowel filosofisch als gevoelig was. Het verhaal is onderverdeeld in vijf boeken. Het eerste boek beschrijft hoe Kissinger opgroeide in het Duitsland van het interbellum, vervolgens gedwongen naar de Verenigde Staten emigreerde en daarna in Amerikaans uniform weer in Duitsland terugkwam. Het tweede boek gaat over zijn vroege carrière als student, promovendus en assistent-hoogleraar aan Harvard. Het boek beschrijft bovendien zijn opkomst als publiek intellectueel – het gevolg van zijn werk over de nucleaire strategie voor de Raad voor

Buitenlandse Zaken. Het derde boek beschrijft zijn eerste ervaringen als adviseur, allereerst voor presidentskandidaat Nelson Rockefeller en vervolgens voor president John F. Kennedy. Het vierde boek voert Kissinger over de kronkelwegen naar Vietnam én naar het besef dat de Verenigde Staten de oorlog niet konden winnen. Het vijfde en laatste boek beschrijft de gebeurtenissen die voorafgingen aan zijn geheel onverwachte benoeming als Nationaal veiligheidsadviseur voor Nixon.

Kissinger had een ontembare leeslust. Daarom is een deel van zijn kennis vanzelfsprekend te danken aan auteurs, variërend van Immanuel Kant tot Herman Kahn. Toch werd hij in meerdere opzichten minder beïnvloed door boeken dan door zijn mentors, te beginnen bij Fritz Kraemer – de Mefistofeles voor Kissingers Faust. De belangrijkste lessen die hij leerde, leerde hij in de praktijk. Ik heb geconstateerd dat in het bijzonder vier grondregels de onmisbare schakels vormden in het intellectuele kapitaal dat Kissinger meebracht toen hij in januari 1969 het Witte Huis betrad: zijn gevoel dat de meeste strategische keuzes keuzes zijn tussen twee – meer en minder – kwaden; zijn overtuiging dat de geschiedenis de hoofdader vormt van analogieën en inzichten die moeten worden gekend om andere actoren te kunnen begrijpen; zijn besef dat elke beslissing in wezen is gebaseerd op vermoedens en dat het politieke rendement van sommige werkwijzen lager kan zijn dan het rendement van nalatigheid en wraak – zelfs terwijl de kosten van de laatstgenoemde werkwijze hoger kunnen zijn; en ten slotte, zijn bewustzijn dat realisme in buitenlands beleid, zoals Bismarck aantoonde, vol gevaar is, niet het minst vanwege de vervreemding van de bevolking en het gevaar dat een staatsman macht als het ultieme doel ziet.

Het heeft me ervan overtuigd dat de jonge Kissinger in zijn streven naar verhevenere doelen inderdaad een idealist is geweest.

BOEK I

Hoofdstuk I

Heimat

Fürth is mir ziemlich egal. (Fürth laat me koud.)

– Henry Kissinger, 2004¹

I

Waar moet een biografie precies beginnen wanneer zijn onderwerp de betekenis van zijn jeugd voor de rest van zijn leven ronduit ontkent?

Er is vaak gesuggereerd dat Kissingers jeugd in het Duitsland van de jaren dertig ‘een traumatische schaduw over zijn adolescentie heeft geworpen’. Zo werd bijvoorbeeld geschreven: ‘Het gevoel constant te kunnen worden blootgesteld aan onvoorspelbaar geweld heeft diep in Kissingers geest duidelijk een soort fundament gelegd waarop zijn latere houding (zelfs met betrekking tot nucleaire oorlogen) zich kon ontwikkelen.’² Een andere auteur speculeerde dat Kissinger in de jaren zeventig ‘bang was voor een terugkeer naar het geweld, de chaos en de instorting van het Duitsland in het Weimartijdperk’. Verder wordt er beweerd dat zijn houding ten opzichte van de Vietnamoorlog en het Watergateschandaal alleen kan worden verklaard in het licht van zijn jeugdervaringen in Duitsland. Er wordt inderdaad gesteld dat Kissingers gehele filosofische en politieke visie diepe Duitse wortels hebben. ‘De ervaring van de instorting van de Weimarrepubliek (...) overtuigde (...) [hem] ervan dat democratie een zeer donkere kant heeft.’ Verondersteld werd dat die ervaring hem heeft gevormd tot een levenslange cultuurpessimist.³

Kissinger heeft dergelijke theorieën herhaaldelijk van de hand gewezen. ‘Mijn leven in Fürth,’ zo verklaarde hij in 1958 tijdens een bezoek aan zijn geboorteplaats in Beieren, ‘lijkt te zijn voorbijgegaan zonder diepere

indrukken [achter te laten]. Ik kan me geen enkele interessante of amussante gebeurtenis herinneren.’⁴ In een interview met Al Ellenberg van de *New York Post*, in maart 1974, gaf hij laconiek toe dat hij als opgroeiende jongen in nazi-Duitsland ‘vaak (...) op de straten [is] achtervolgd en in elkaar geslagen’. Hij voegde daar echter snel aan toe: ‘Dat deel van mijn jeugd had verder geen enkele invloed. Ik was niet bewust ongelukkig, ik was me niet zo bewust van wat er gaande was. Dat soort dingen is voor kinderen niet zo heel ernstig. (...) Het is nu in de mode om overal een psychoanalytische verklaring voor te vinden. Maar geloof me, de politieke vervolgingen uit mijn jeugd zijn niet wat mijn leven beïnvloedt.’⁵

In zijn memoires over zijn loopbaan in de regering zinspeelt Kissinger slechts één keer op zijn jeugd in Duitsland.⁶ Hij merkte in 2004 op dat zijn geboorteplaats weinig betekenis voor hem had.⁷ Wie de sleutel tot zijn carrière zoekt in zijn Duits-Joodse afkomst, verspilt dan ook zijn tijd.

Ik heb de invloed van het nazisme ervaren en dat was erg onprettig, maar het had verder geen invloed op mijn vriendschap met Joodse kinderen van mijn leeftijd, dus ik vond het niet traumatisch. (...) Ik heb me verzet tegen de psychiatrische verklaringen [die] beweren dat ik een passie heb ontwikkeld voor orde boven gerechtigheid en dat ik die heb vertaald in diepgaande interpretaties van het internationale systeem. Ik hield me helemaal niet bezig met het internationale systeem. Ik maakte me druk over de uitslagen van het footballteam van de stad waarin ik woonde.⁸

Kissingers bereidheid om later in zijn leven Fürth weer te bezoeken, heeft de indruk versterkt dat zijn jeugd niet erg traumatisch verliep. In december 1958 bracht hij tijdens zijn reis naar Duitsland als medebestuurder van het Center for International Affairs van Harvard University een bezoek aan de plaats van zijn jeugd. De lokale krant besteedde er twee alinea's aan.⁹ De media-aandacht was echter vele malen groter toen hij zeventien jaar later als Amerikaans minister van Buitenlandse Zaken, vergezeld door zijn ouders, jongere broer en echtgenote, naar Fürth reisde om een ‘gouden burgermedaille’ in ontvangst te nemen.¹⁰ De gelegenheid was een zorgvuldig georkestreerde viering van (in Kissingers woorden) ‘de buitengewone vernieuwing van de vriendschap tussen de Amerikaanse en Duitse bevolking’. Ten overstaan van Beierse notabelen wisselde hij

met de Duitse minister van Buitenlandse Zaken, Hans-Dietrich Genscher, wat gedachten uit die we vandaag de dag zouden kunnen opvatten als diplomatieke oppervlakkigheden.

We moeten (aldus Kissinger) in de schaduw van een nucleaire ramp (...) niet buigen voor wat als een onvermijdelijke historische tragedie wordt beschouwd. (...) Het is onze gezamenlijke opdracht om een systeem van internationale betrekkingen te ontwikkelen dat de stabiliteit van continenten en de veiligheid van burgers garandeert, dat de wereldbevolking met elkaar verbindt via gezamenlijke belangen en dat terughoudendheid en gematigdheid in internationale zaken vereist. We willen een vrede die voor ons allemaal werkt, of we nu grote of kleine naties zijn – een vrede die voortduurt omdat iedereen hem wil verdedigen, of we nu sterke of zwakke naties zijn.¹¹

Nog gedenkwaardiger is echter de ongeplande speech die Kissingers vader Louis gaf tijdens zijn eerste bezoek aan Duitsland sinds 1938. Hij stipte kort aan dat hij Duitsland in dat jaar ‘gedwongen moest verlaten’, maar herinnerde edelmoedig aan Fürths vroegere traditie van religieuze tolerantie: ‘Waar in vroeger eeuwen in veel Duitse steden intolerantie en bevooroordeeldheid heersten, leefden in Fürth de verschillende geloven in harmonie samen.’ Zijn zoon werd in zijn geboorteplaats niet alleen vereerd vanwege zijn succes in de wereld, maar omdat hij het, net als Trygaeus in Aristophanes’ komedie *Vrede*,

als zijn levenswerk zag om zijn tijd en energie te besteden aan de bevordering en handhaving van vrede in de wereld. Hij is, in zijn samenwerking met de president van de Verenigde Staten, de grootse overtuiging toegedaan om een tijdperk van begrip en vredige samenwerking tussen naties in te luiden. (...) We voelen ons als ouders verheugd dat de naam Kissinger vandaag de dag wereldwijd wordt geassocieerd met de term ‘vrede’, dat de naam Kissinger synoniem is geworden voor vrede.¹²

Het was december 1975. Angola bevond zich, minder dan een maand na het afwerpen van het Portugese koloniale juk, op de rand van een burgeroorlog, slechts een paar dagen voor Kissingers reis naar Fürth had de Pathet Lao, gesteund door Vietnam en de Sovjet-Unie, de monarchie van

Laos omvergeworpen, en Indonesische militairen waren de jonge onafhankelijke staat Oost-Timor binnengevallen. Vijf dagen na de uitreiking van de medaille werd de directeur van het CIA-kantoor in Athene doodgeschoten. Die maand stonden de kranten vol nieuwsberichten over terroristisch geweld: door het Iers Republikeins Leger in Londen, door de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie in Wenen en door de Zuid-Molukse separatisten in Nederland. Er vond zelfs een dodelijke explosie plaats op de luchthaven La Guardia in New York. Sommige jonge Duitse sociaaldemocraten vonden het ongerijmd om de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken te midden van zulke ontwikkelingen te onderscheiden.¹³ Misschien begrepen alleen de oudere Duitsers het belang van Kissingers oproep voor 'een wereld waarin verzoening mensen met trots vervult in plaats van macht; een tijdperk waarin overtuigingen de bron van morele kracht vormen en niet van intolerantie en haat'.¹⁴ Dat waren geen holle frases. De familie Kissinger werd tijdens deze 'thuiskomst' 'vooral geraakt' door het feit dat het land dat ze eens waren ontvlucht hen nu feestelijk onthaalde.¹⁵

Heinz Alfred Kissinger werd in mei 1923 geboren in Fürth. Ook in dat jaar was de wereld niet verschoond van onrust. In januari werd de stad Rosewood in Florida tijdens een rassenrel met de grond gelijk gemaakt. Daarbij lieten zes mensen het leven. In juni werd de Bulgaarse minister-president Aleksandar Stamboliyski tijdens een coup ten val gebracht en vervolgens gedood. In september greep generaal Miguel Primo de Rivera de macht in Spanje, terwijl Japan werd verwoest door de grote Kanto-aardbeving. In oktober riep een andere militaire machthebber, Mustafa Kemal, te midden van de ruïnes van het Ottomaanse Rijk de Republiek Turkije uit. De wereld was nog niet hersteld van de politieke naschokken van de Eerste Wereldoorlog. In veel landen, van Ierland tot Rusland, kwam nu pas een einde aan bloedige burgeroorlogen. De Russische revolutie was uitgelopen op een menselijke catastrofe waarbij miljoenen mensen omkwamen, waaronder de Russische leider Lenin – die die maand werd gedwongen om zich terug te trekken in zijn woning in Gorki omdat hij nooit helemaal was hersteld van een moordaanslag in 1918.

Nergens vond dat jaar echter een grotere omwenteling plaats dan in Duitsland. In januari hadden Franse en Britse troepen het Ruhrgebied, bekend om zijn rijkdom aan kolen, bezet uit wraak voor de Duitse schen-

ding van het Verdrag van Versailles. De Duitse regering riep op tot een algemene staking. De crisis vormde de genadeslag voor de Duitse valuta, die in één klap waardeloos werd. Het land dreigde uit elkaar te vallen: er waren separatisten in Rijnland, Beieren en Saksen en zelfs in Hamburg probeerden de communisten de macht te grijpen. Op 8 november pleegde Adolf Hitler een staatsgreep vanuit de enorme bierhal, bekend als de Bürgerbräukeller. Hij was niet de eerste geüniformeerde volksmenner die een dergelijke stunt uithaalde: slechts een jaar daarvoor was Benito Mussolini er met zijn Mars op Rome op eenzelfde wijze in geslaagd. Alleen door de gezamenlijke inspanningen van Hans von Seeckt, de opperbevelhebber van de Reichswehr, Gustav Stresemann, de leider van de Duitse Nationale Volkspartij, en bankier en econoom Hjalmar Schacht kon de macht van de centrale regering worden hersteld en met de hervorming en stabilisatie van de munt worden begonnen.

Te midden van deze chaos werd in de Frankische stad Fürth Heinz Kissinger geboren.

II

Smorend in zijn kortzichtige somberheid, onze kleurloze stad, stad van roet en duizend schoorstenen, van stampende machines en slaande hamers, van cafés, norsheid en smerige hebzucht in het bedrijfsleven en ambachtswerk, van kleinzielige en gemiddelde mensen die opeen zijn gepakt, van armoede en liefdeloosheid. (...) In de omgeving een kale zandvlakte vol smerige fabrieksstromen, de trage duistere rivier, het gelijkmatige rechte kanaal, uitgemergelde bossen, melancholieke dorpen, afschuwelijke steengroeven, stof, klei, broom.¹⁶

Fürth was een stad zonder charme. Auteur Jakob Wassermann, die er in 1873 ter wereld kwam, herinnerde zich de 'eigenaardige vormeloosheid, een zekere dorheid en magerheid'.¹⁷ Vooral het contrast met de eeuwenoude buurstad Neurenberg was opvallend. Neurenberg, een van de drie belangrijkste steden in het Heilige Roomse Rijk, was een en al 'oude huizen, binnenplaatsen, straten, kathedralen, bruggen, fonteinen en muren'.¹⁸ De twee steden, slechts 8 kilometer – een korte treinrit – van elkaar verwijderd, waren in Wassermanns woorden een ongerijmde 'verzame-

ling van oudheid en nieuwhed, kunst en industrie, romantiek en productie, ontwerp en ontbinding, vorm en misvorm'.¹⁹ Nog scherper was echter het contrast tussen de smerige industriestad Fürth en het mooie heuvellandschap rond Ansbach, ten zuiden van Fürth – een landschap vol 'bloementuinen, boomgaarden, visvijvers, verlaten kastelen, ruïnes vol legendes, kermissen, eenvoudige mensen'.²⁰

Fürth wordt voor het eerst genoemd in de elfde eeuw. De stad gedijde en kwijnde beurtelings onder de politieke versplintering in het middeleeuwse en vroegmoderne Duitsland. Een tijd lang werd de soevereiniteit over de stad gedeeld door de bisschop van Bamberg en de markgraaf van Ansbach. Maar dergelijke losse afspraken stelden de stad bloot aan algehele verwoesting in de Dertigjarige Oorlog die Duitsland de eerste helft van de zeventiende eeuw veranderde in een puinhoop. (Niet ver ten zuidwesten van Fürth ligt de Alte Veste, waar Albrecht von Wallenstein in 1632 de Zweedse koning Gustavus Adolphus versloeg.) Nadat Fürth in 1806 in Beierse handen viel, profiteerde de stad van twee ontwikkelingen die zich gelijktijdig voordeden: de industrialisatie van het Europese vasteland en de eenwording van Duitsland. Het was geen toeval dat de eerste Duitse spoorlijn de Ludwigsbahn, in 1835 tussen Neurenberg en Fürth werd aangelegd.²¹ De stad aan de oever van de Rednitz ontwikkelde zich tot een van de spinnen in de Zuid-Duitse productie-industrie. Fürth werd beroemd om de spiegels die er werden geproduceerd door bedrijven als S. Bendit & Söhne en door brillen en andere optische instrumenten. Bronzen artikelen, houten meubels, decoratie van bladgoud, speelgoed, pennen: Fürth maakte het allemaal, vaak voor de export naar de Verenigde Staten. Ook de brouwerijen in de stad waren vermaard in heel Zuid-Duitsland. Er was nauwelijks sprake van massaproductie. De meeste bedrijven waren klein: 84 procent van alle fabriekjes die rond de eeuwwisseling bestonden, had minder dan vijf personen in dienst. De technologie die werd ingezet, was relatief primitief en de arbeidsomstandigheden waren, vooral in de spiegelindustrie met het vele kwikgebruik, vaak gevaarlijk. Toch was er geen twijfel over de dynamiek van Fürth. De bevolking was tussen 1819 en 1910 vervijfvoudigd van 12.769 naar 66.553 zielen.

Voor reizigers die op zoek waren naar pittoreske Beierse vergezichten was Fürth een doorn in het oog. Aan het begin van de twintigste eeuw

passeerden de Britse kunstenaar Arthur George Bell en zijn vrouw Fürth op hun treinreis naar Neurenberg. Beiden waren van slag van het contrast tussen de stad en het platteland.

De velden en weiden, de wijngaarden en hopplantages, niet gescheiden door heggen, worden verlevendigd door groepjes boeren. Mannen, vrouwen en kinderen werken allemaal even hard en zwoegen in primitieve kleding met lompe landbouwinstrumenten, zoals de sikkel – die elders al jaar en dag is opgegeven. Ook zie je hier veel dorsmachines die, getrokken door een paar koeien of ossen, langzaam voortkruipen – ernaast sjokt, half slapend, een menner. (...)

Wanneer de trein [echter] Fürth nadert, wordt het voorgevoel over de naderende vernietiging van al het primitieve en landelijke des te meer geaccentueerd. Het laatste deel van de reis voert door een zware rooksluier tussen rijen met afzichtelijke huizen.²²

Fürth was, kortom, een lelijke, dampige opeenhoping van fabrieken waarin men hard moest werken voor weinig geld – een moderne uitwas in een verder pittoresk koninkrijk.

Toch wist zelfs Fürth enkele overblijfselen uit zijn middeleeuwse verleden te bewaren. Elk jaar vierde de bevolking eind september een feest ter ere van St. Michael – in het Duits ‘Michaeliskirchweih’ geheten en in de volksmond ‘Kärwa’ genoemd. Dit twaalfdaagse volksfeest, dat nog steeds wordt gehouden, voert terug op de bouw van de Michaelskirche, rond het jaar 1100. De stad had ook zijn eigen mysteriespel, gebaseerd op de legende van Sint George waarin de dochter van de burgemeester door de moedige boerenjongen Udo werd gered van de lokale draak.²³ Maar ondanks deze schilderachtige tradities was Fürth, net als de meeste Franse steden, een trouw protestantse stad. Meer dan twee derde van de bevolking was Luthers en net als de meeste 19e-eeuwse protestantse steden aan weerszijden van de Atlantische Oceaan kenden de inwoners een rijk, seculier, verenigingsleven. De stad kende rond de eeuwwisseling ongeveer 280 verenigingen, variërend van zanggroepen tot postzegelverzamelaars.²⁴ In 1902 opende een nieuw stadstheater zijn deuren, geheel gefinancierd met 382 privétoezeggingen. Al kon Fürth in cultureel opzicht Neurenberg niet evenaren, men kon in elk geval een eigen Meistersinger aannemen: tijdens de inwijding werd Beethovens *Fidelio* opgevoerd.²⁵

Opera was echter niet het favoriete tijdverdrijf van de Fürthers: dat was zonder twiifel voetbal. In 1906 werd de Spielvereinigung Fürth opgericht. Onder leiding van de Engelse coach William Townley won de club slechts acht jaar later hun eerste landstitel. Ook in sportief opzicht moest Fürth het opnemen tegen zijn grotere en belangrijker buurman. In 1920 ontmoetten de twee teams elkaar tijdens de finale van het kampioenschap (Fürth verloor). Vier jaar later bestond de nationale selectie uitsluitend uit spelers uit Fürth en Neurenberg. De rivaliteit tussen beide clubs was echter zo groot dat de spelers in verschillende treinwagons reisden.

Voetbal was en blijft een sport voor de werkende klasse en de populariteit van de sport in Fürth aan het begin van de twintigste eeuw toont aan hoe de industrie de stad veranderde. Datzelfde gold voor de politiek. Fürth had al tijdens de revolutie van 1848 de reputatie gekregen een ‘nest vol democraten’ te zijn (een term waarmee destijds werd gewezen op politiek radicalisme). Fürthers waren bovendien actief in het vormen van een nieuwe Beierse Progressieve Partij (Fortschrittspartei), die in 1863 werd opgericht. Vijf jaar later richtte de Fürthse socialist Gabriel Löwenstein de werknemersvereniging Zukunft (‘Toekomst’) op, die al snel opging in de landelijke Duitse sociaaldemocratische partij (SPD). In de jaren zeventig van de negentiende eeuw kon de SPD alleen in het district Erlangen-Fürth winnen door de krachten te bundelen met de links-liberale Volkspartij.²⁶ In de jaren negentig eisten de sociaaldemocraten echter het merendeel van de stemmen op tijdens de Reichstagverkiezingen. Alleen een gezamenlijk front van ‘burgerpartijen’ hield de SPD-kandidaat in de tweede stemronde buiten de deur. Daardoor duurde het tot 1912 voordat het ‘rode Fürth’ een sociaaldemocratische afgevaardigde naar de Reichstag kon sturen.²⁷

De stad kreeg de naam ‘rood’ te zijn om twee heel verschillende redenen. De eerste en duidelijkste reden was de grote concentratie van bekwame burgers in de productiesector van de stad, meestal verzameld in een vakbond. De tweede reden was het verhoudingsgewijs grote aantal Joodse burgers in de populatie. Voor de duidelijkheid: niet alle Joden in Fürth waren, net als Löwenstein, linksgeoriënteerd. Er waren er echter genoeg voor rechtse volksmenners om het socialisme en judaïsme overtuigend aan elkaar te koppelen.